

EESTI LAMBAKASVATAJATE SELTS

LAMMAS JA KITS

1
1994

SISUKORD

ELS-i presidendi pöördumine ELS-i programm.....	1
PILK TEHTULE	
Lammaste eksport 1993. aastal.....	2
Lammaste tõukarjad 1993. aastal.....	3
NÕUANDEID, SOOVITUSI, MÕTISKLUSI	
Lambakasvatuse vajab plaani ja sihti.....	4
Lamba vanuse kindlaksmääramine hammaste järgi.....	6
Oksforddauni ja tekseli tõugu jäärad Eestis.....	8
Et susi ei kipuks karja.....	10
Kitsekasvatusel on tulevikku.....	10
Kitsede paaritamine.....	12
KÜLALISED	
Eestis on ideaalne kliima lambakasvatuseks.....	13
Norralased meile appi.....	16
VETERINAARIA	
Suvi on lammaste siseparasiitide leviku aeg.....	17
Raudkärbes tuleb lammastel õigeaegselt avastada ja kari sellest ohtlikust parasiidist täielikult vabastada.....	18
SELTSIELU, TÄHTPÄEVAD	
65 aastat ELS-i.....	21
Kristjan Jaama - 90.....	22
ELS-i üldkogu koosolek.....	24
PERENAISTELE	
Lambalihatoite.....	25
INFO. KAS TEATE...?	26
UNGRU LÕNG	

Esikaane foto Enhard Musto
Tagakaane foto Alar Valdi

Toimetaja ENHARD MUSTO
Koostaja MART KUIV

Hea lambakasvataja!

Sinuni on jõudnud Eesti Lambakasvatajate Seltsi ajakirja esimene number. Püüame lugejatele tuua uudiseid kodu- ja välismaalt. Palju ruumi tahame pühendada lamba- ja kitsekasvatuse kogemuste tutvustamisele, õpetuste jagamisele, sealhulgas veterinaarsõpetele tarkustele. Tahame Sind informeerida, kus, millal ja millise hinnaga saab müüa või töödelda toodetud saadusi ning elusloomi. Olulise koha saab tõuaretus. Ruumi leidub ka perenaistele villasest lõngast esemete, samuti roogade valmistamise tutvustamiseks. See põgus loetelu ei pretendeeri ammendatusele. Oodatud on kõik kaastööd, mis pakuvad üldisemat huvi.

Loodan, et ilmuma hakkav ajakiri täidab tühiku, mis valitseb praegu lamba- ja kitsekasvatajate süstemaatilise informeerimise alal.

Kui ajakiri leiab Sinu poolehoiu, tahame teda välja anda vähemalt kaks numbrit aastas. Hea lugeja! Oma mõtted ja ettepanekud ajakirja kohta palume saata toimetajale.

Loodan, et ajakiri ühendab lamba- ja kitsekasvatusest huvitatud inimesi, lisaks otsestele loomapidajatele ka teadlasi, veterinaare, saaduste kokkuostjaid ja töötlejaid. Loodetavasti saab ja jääb ajakiri Sinu sõbraks paljudeks aastateks.

Kalju Hallik,
Eesti Lambakasvatajate Seltsi president

EESTI LAMBAKASVATAJATE SELTSI VOLIKOGU KOOSSEIS

1. Kalju Hallik – president, lambakasvataja
EE3194 Lääne maakond, Hanila skj.
2. Enhard Musto – asepresident
EE2400 Tartu, Kreutzwaldi 40, tel. (27) 422579
3. Peep Piirsalu – EPMÜ dotsent
EE2400 Tartu, Kreutzwaldi 1, tel. (27) 432246
4. Mari Kukke – lambakasvataja
EE2052 Ida-Viru maakond, Tudulinna skj., Roostna küla, pk. 40
5. Avo Saar – veterinaararst, lambakasvataja
EE2375 Jõgeva maakond, Pala skj., tel. (237) 34663
6. Helga Lellsaar – ELS-i Järvamaa osakonna esimees, lambakasvataja
EE2820 Järva maakond, Paide skj., Laasputre II, tel. (238) 91352 (k)
7. Elve Petrovits – lambakasvataja
EE2101 Lääne-Viru maakond, Haljala skj.
8. Andres Kalamees – lambakasvatuseühistu "Abruka" esimees
EE3300 Saare maakond, Abruka
9. Juhan Uik – talupidaja
EE2513 Valga maakond, Otepää skj., pk. 48, tel. (242) 55321
10. Elo Siska – Aravete ühismajandi lambakasvataja
EE2835 Järva maakond, Aravete skj.

Eesti Lambakasvatajate Seltsi arveldusarve nr. 1700140 asub Tartu Maapangas, kood 461, korrespondentiarve nr. 400167061, registri nr. 64000799.

EESTI LAMBAKASVATAJATE SELSI P R O G R A M M

1. Eesti Lambakasvatajate Selts (ELS) ühendab Eesti Vabariigi lambakasvatajaid.
2. ELS suunab ja koordineerib lambakasvatuse arengut Eestis ning annab abi isikutele, talupidajatele, ettevõtetele, asutustele ja organisatsioonidele lambakasvatuse arendamisel ning lambakasvatussaaduste kokkuostu, ümbertöötamise ja realiseerimise organiseerimisel.
3. ELS aitab kaasa lambakasvatusalaste teaduslike uurimistööde läbiviimisele.
4. ELS osaleb lambakasvatusalaste normatiivaktide väljatöötamises, lambakasvatuse arengusuundade väljatöötamises ja selle seostamisel teiste loomakasvatusharudega.
5. ELS kaitseb lambakasvatajate kutehuvisid ja annab oma seisukoha vaidlusalustes küsimustes.
6. ELS esitab oma kandidaate valitavatesse Eesti riigiorganitesse ja kohalikesse omavalitsustesse ning vabariigi teadust, põllumajandust ja maaelu koordineerivatesse seltsidesse, liitudesse jt. organisatsioonidesse.
7. ELS loob sidemeid teiste lambakasvatuse-, teadus- ja muude seltside ja liitudega, sealhulgas ka lambakasvatusega tegelevate kollektiivide ning üksikisikutega välismaal.
8. ELS aitab kaasa lambakasvatusalastele kirjastustegevusele ja annab välja lambakasvatusalast ajakirja või ajalehte. Seltsi tegevus kajastatakse ELSi aastaraamatutes.
9. ELS aitab oma liikmeid lambakasvatuse organiseerimisel, aretustöö, söötmise, pidamise jne. korraldamisel konsulentide ja konsultantide kaudu.
10. ELS viib läbi seminare, teaduskonverentse, nõupidamisi, suvepäevi jt. üritusi, mille abil aitab kaasa lambakasvatajate harituse tõstmisele.

LAMMASTE EKSPORT 1993. AASTAL

Kalju Hallik,
talunik, ELS-i president

Eesti Lambakasvatajate Seltsi (ELS) 1993. aasta üheks suuremaks ettevõtmiseks oli lammaste ekspordi korraldamine. Ekspordi mõte hakkas liikuma 1992. aasta sügisest. Talvel ja kevadel peeti läbirääkimisi mitme firmaga. Konkreetsete tegudeni jõuti aktsiaseltsiga "ECS". Augustikuul algas kokkuost Saaremaal Muhus ja Läänemaal Matsalus. Hiljem osteti lambaid veel Viljandimaal Heimtalis, endise Põlva Seavabriku ruumes ning lõpuks Lääne-Virumaal Noonu osauhingus.

Alustada tuli tühjalt kohalt ja õppida töö käigus. Puudusid kokkuostukogemused, viinud kokkuostjad, teadmised ekspordist ja baasid. Enamik meist nägi esmakordselt kolme- ja neljakorruselisi autosid, millega meie lambad sõidutati Ungarisse ja Rumeeniasse (sealt edasi laevaga Süüriasse).

Miks me üldse hakkasime ekspordiga tegelema? Siinsete varujate, eriti lihakombinaatide poolt olid eluslammaste kokkuostuhinnad (1-2 krooni kilo) viidud nii madalale, et lambakasvatus muutus lausa kahjumiga loomakasvatusharuks. Palju rohkem ei maksnud ka kohalikud väikevarujad (2-4 krooni kilo). Lambakasvatus kaotas mõtte, mistõttu lambaid hakati massiliselt likvideerima.

Eesmärgiga saada lammaste müügist rohkem tulu hakkasime otsima kohta, kust saab kõrgeemat hinda. Teadsime, et teistes Euroopa maades on lambaliha hind kaks ja enam korda kõrgem sealiha hinnast. Nii tekkiski mõte hakata ka meil lambaid ekspordima, et sellega mõjutada siseturu hindu ning panna piir lammaste likvideerimisele. Arvame, et mõningal määral see õnnestuski.

Osteti kuni kahe aasta vanuseid üle 40 kilo raskuseid jäärasi ja oinaid hinnaga 7 krooni eluskaalu kilo, kes realiseeriti Süüriasse. Väiksemad (30-40 kg raskused) jäärad, oinad ja uted osteti kokku hinnaga 6,3-6,5 krooni

eluskaalu kilo ja need realiseeriti Ungarisse. Nimetatud hinnad ületasid 2-5 korda siseturu hindu. Liha hinnaks teeb see 15-20 krooni kilo, mis oli meie eelmise sügise turuhinna ülemine piir.

Mida me lammaste ekspordi korraldamisega kogesime?

Esiteks saime kinnitust sellele, et lammastele on välisurg olemas. Oleksime võinud lambaid ka 20 korda rohkem müüa, kui suutsime seekord (ligi 5000). Saime teada, et 1993. aastal saadud hinnad ei pruugi olla veel maksimaalsed.

Kokkuostu mõjul tõusid meil hinnad liha-kombinaatides 4 kroonini ja väikevarujatel kuni 7 kroonini eluskaalu kilo eest. Turgudel tõusis lambaliha hind 10-20 %. Seda me ekspordi korraldamisega taotlesimegi.

Positiivse poole peale võib kanda ka raha kohese väljamaksmise müüjatele. Lambakasvatajad astusid hulgaliselt ELS-i liikmeks. Aasta lõpuks suurenes seltsi liikmete arv 400-ni. Selgus rida aktiivseid lambakasvatajaid, kes ei põlga ühistegevuse juhtimise vaevarikast tööd. Nad said aru, et lambakasvatajate muresid ei lahenda keegi peale lambakasvatajate endi.

Selgus, et Eestis on veel palju (üle 120) lambapidajaid, kellel on põhikarjas kümme või rohkem lammast. Kokkuostu ajal rääkisid paljud lambakasvatajad, et pidasid juba plaani lammaste likvideerimiseks, kuid nüüd, kus lammastest saab rahuldavat hinda, loobuvad nad sellest plaanist.

Kogesime, et lammaste kokkuostu operatiivne informatsioon ei jõudnud alati kõikide lambakasvatajateni või jõudis nendeni moonutatult või mittetäielikult. Arvame, et selle tulemusena toodi müüki (eriti kergemas kategoorias) vanaid kui ühe aasta vanuseid uttesid. Puudustena tuleb märkida pikemat kui 1,5 cm villkatet, määrdunud villa, alla keskmist toitumust,

vahetult kokkuostule eelnenud veterinaarset töötlemist ja väiksemat kui 30 kg eluskaalu.

Eeltoodud puuduste pärast tuli mõnelgi osa lambaid koju tagasi viia. Mõnes maakonnas, nagu Saare-, Rapla-, Järva- ja Pärnumaal oli informatsioon ning lammaste ühine kokkuvedu rahuldavalt korraldatud tänu tõuinspeksiooni töötajate ning kohalike aktivistide agarale koostööle.

Kogesime ka seda, et lambakasvatus ei ole meil piisavalt heal järjel. Kõrvuti väga korralike lammastega pakuti müügiks nigela väljanägemise ning kidura kasvuga lambaid. Vaja on pidevat tõuaretustööd, vaja on õppida.

Kahtlemata oli takistuseks transpordi kõrge maksumus ja korraldamatus. Seda annab tulevikus leevendada ühise transpordi organiseerimisega kohtadel või kokkuostubaaside arvu suurendamisega.

Oluliselt peab suurenema nende lambakasvatajate arv, kes tulevad abiks kokkuostu korraldama. Ka 1993. aastal oleks saanud veel lambaid müüa, kuid kokkuostjad väsisid lihtsalt ära.

Arvame, et tulevikus tuleb kokkuostuga algust teha juuba juulis. Möödunud aastal müüsid lambakasvatavad suure osa lambaid odava hinnaga lihakombinaatidele ja väikevarujatele. Juuba kevadel tuleb sõlmida lepingud suuremate lambapidajatega. Samuti oleks soovitatav, et suuremate karjade omanikud jääksid kokkuostu informatsiooniallikateks teistele. Vaja oleks tulevikus jõuda niikaugele, et kokkuost toimuks mõne lauda juures või taluõues. Selleks on vaja liikuvat kokkuostupunkti-autot.

Käesoleva aasta talvel ja kevadel viis ELS maakondades läbi seminarid teemal "Lammaste kasvatamine ja ettevalmistamine ekspordiks". Seal käsitleti tallede üleskasvatamise, veterinaarse teenindamise, eksportlammaste söötmise jm. küsimusi. Et välisturu konkurentsis edukalt läbi lüüa, peame pakkuma eeskujuliku kvaliteediga kaupa. Selle tootmist peame veel tõsiselt õppima.

Kokkuvõtteks tahaks korrata, et meie lammastele on välisurg olemas ja lambaid tasub tulevikus ikka pidada. Ka siseturu jaoks, sest hinnad tõusevad varem või hiljem samale tasemele kui teistes Euroopa riikides.

LAMMASTE TÕUKARJAD 1993. AASTAL

Elga Kask,

EV Tõuaretusinspeksiooni peaspetsialist

Käesoleva aasta algul oli 45-s jõudluskontrolli all olevas karjas kokku 1468 lammast, neist 1291 utte ja 37 sugujäära. Eesti valgepealisi lambaid oli ainult 247, neist 203 utte. Aretus- ja tõukarjades oli kokku 868 lammast, neist 784 eesti tumedapealist ja 84 eesti valgepealist. Tõukarjade paremas osas - aretuskarjades oli ainult 363 lammast, neist 20 eesti valgepealist (tabel).

Kõigis jõudluskontrolli all olevates karjades poegis 1993. a. 1472 utte ja saadi 2080 talle. Keskmise viljakuse oli nii eesti tumeda- kui ka valgepealistel uttedel 1,4 talle poegimise kohta. Villa saadi ühe aasta algul olnud eesti tumedapealise ute kohta (koos talledega) 5,6 kg ja valgepealise ute kohta 2,8 kg.

Tõukarjadest realiseeriti 1993. a. teistele lambakasvatajatele ainult 17 tõujäära ja 32 utte. Aga mitte ühtegi eesti valgepealist!!! Seega on lammaste aretustöö meie vabariigis seiskunud.

Praegu aga, kus meil on oma vabariigile kohase lambakasvatussaaduste tootmistehnoloogia kujundamise aeg, on aretustööl ja selle suuna kindlaksmääramisel suur tähtsus. Veelgi enam. (Tõu)loom on tootmisvahend, tõuaretustöö aga tootmisvahendite täiustamine. Seega on kogu vabariiki haarava tõuaretustöö organiseerimine lambakasvatussaaduste tootmise suurendamise tähtsaim tee. Selleks toimubki praegu meie lambatõugude aretussuundade kindlaksmääramine ja aretusprogrammi koostamine.

Aretus- ja tõukarjadeks 1993. a. tunnistatud lambakarjad

Jrk. nr.	Majapidamine		Maakond	Lam- maste arv 01.01.94	Poegis uttesid 1993.a.	Tallesid poegi- nud ute kohta	Villa ute kohta, kg	Hinde- punkte	Omistatud klass
	Nimi	Omanik							
EESTI TUMEDAPEALISED									
1.	Kopli talu	A. Hallik	Läänemaa	46	42	1,7	6,9	120,4	Aretuskari
2.	Toomani talu	T. Mürk	Harju	23	20	1,6	4,3	-100,0	Aretuskari
3.	Lahe talu	L. Laurent	Harju	16	23	1,4	2,9	93,6	Aretuskari
4.	Aravete	Osaühing	Järva	211	119	1,6	7,5	87,9	Aretuskari
5.	Saare talu	A. Saar	Jõgeva	35	25	1,6	4,8	85,3	Aretuskari
6.	Kõlja talu	U. Turner	Lääne	12	13	-1,7	4,2	84,1	Aretuskari
7.	Sariku talu	T. Noorem	Tartu	17	12	1,8	3,3	79,8	Tõukari
8.	Kohala farm	L. Bauman	Lääne-Viru	57	113	1,3	4,7	69,7	Tõukari
9.	Piiri	Osaühistu	Saare	96	90	1,5	5,7	69,8	Tõukari
10.	"Eva ja Pere"	Ühistu	Harju	90	74	1,3	4,0	68,2	Tõukari
11.	"Noonu"	Osaühistu	Lääne-Viru	70	86	1,0	8,0	64,0	Tõukari
12.	Jootme	PM-ühistu	Järva	70	76	1,3	5,4	64,0	Tõukari
13.	Sillaotsa talu	H. Teetlok	Lääne-Viru	20	21	1,2	4,3	59,7	Kandidaat
14.	Viljandi linn	A. Kõre	Viljandi	10	15	1,4	-	54,0	Kandidaat
15.	Tamme talu	E. Tamm	Jõgeva	11	-	-	4,2	44,0	Kandidaat
EESTI VALGEPEALISED									
1.	Välgi talu	J. Uik	Valga	20	24	1,8	7,0	83,4	Aretuskari
2.	Abruka	Lambakas- vatusühistu	Saare	64	120	1,6	2,0	70,5	Tõukari

NÕUANDEID, SOOVITUSI, MÕTISKLUSI

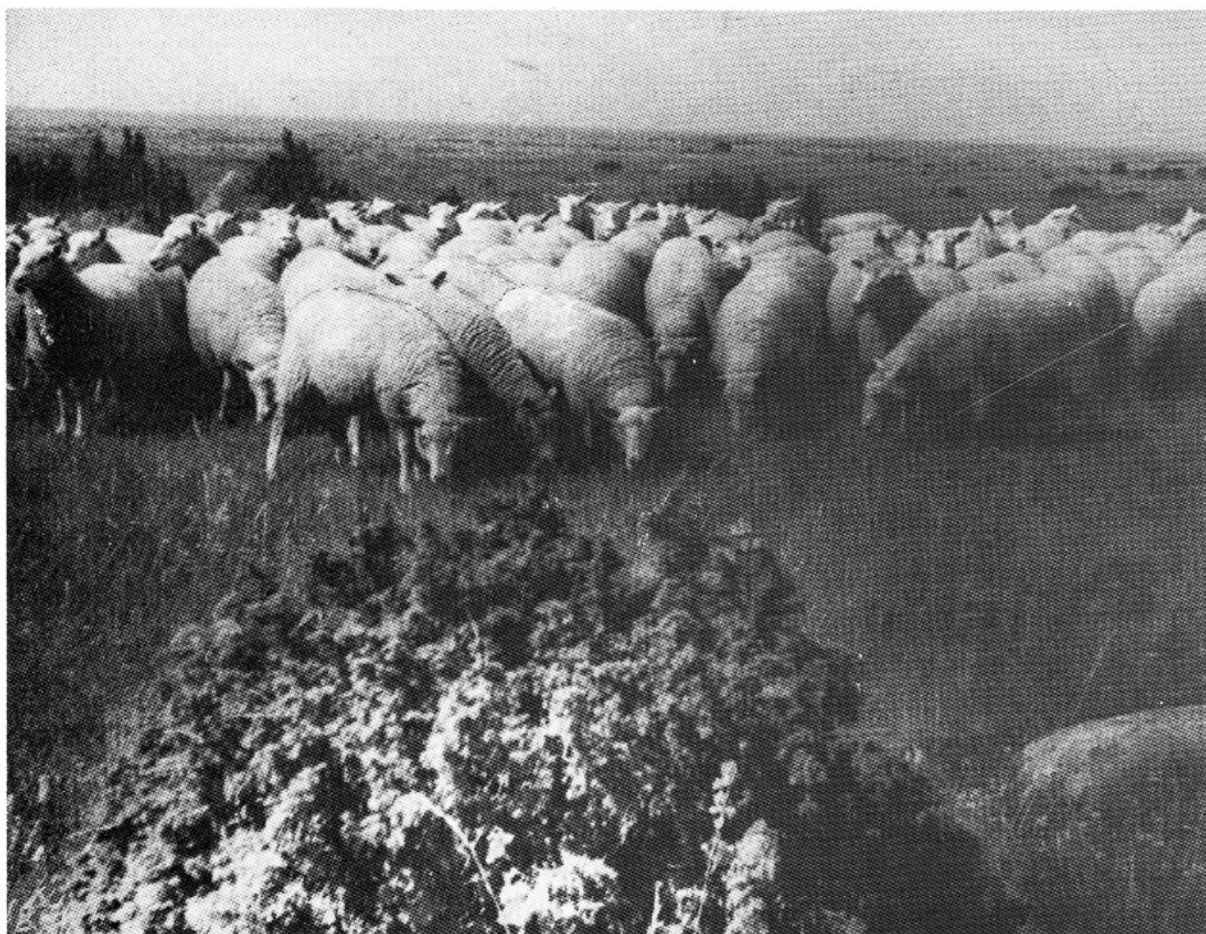
LAMBA- KASVATUS VAJAB PLAANI JA SIHTI

Enhard Musto,
ELS-i asepresident,
põllumajanduskandidaat

Eestil puudub praegu selge põllumajandus-
poliitika. Põllumeeste põhiküsimuseks aga on -
mida ja kui palju toota? Praegune olukord teki-
tab ebakindlust ning see mõjutab ka lambakas-
vatuse arendamist.

Kuigi oleme plaanimajanduselt üle läinud tu-
rumajandusele, on ka nüüd vaja planeerida,
seada sihte ja eesmärke ning sätestada reeglid,
et kujundada välja lambakasvatuse arendamise
strateegia. Strateegia on lambakasvatuse aren-
damise alus ja juhtnõör. See aitab lambakasva-
tust süstemaatiliselt analüüsida ja välja tuua
arengu kitsaskohad. Strateegia kujundamise
lähtekohaks on praegune olukord ja ressursid
ning harilikult kavandatakse see 10 kuni 15
aasta peale.

Peab silmas pidama, et elatustaseme tõustes,

Enhard Musto

nagu Eestis on oodata, hakkab toiduainete tarbimise struktuur muutuma. Sealiha tarbimiselt minnakse enam üle tervislikumate lihaliikide - veise-, lamba-, linnu- ja kalaliha tarbimisele. Kahtlemata minnakse üle elujõulisele talupidamisele. Aga milline on elujõuline talu Eesti tingimustes? Milline on lambakasvatustalu?

Püüdleme Euroopa Ühendusega ühinemise poole. Seega on vaja saada selgust, mida tähendab ja milline on Eesti lambakasvatuse EURO-TALU.

Lambakasvatuse Eurotalu üldtuntud tunnused on:

1. Talu peremees on saanud hea koolituse. Ta täiendab ennast pidevalt kursustel kooskõlas olukorra muutustega.

2. Talus püütakse pidevalt vähendada toot-

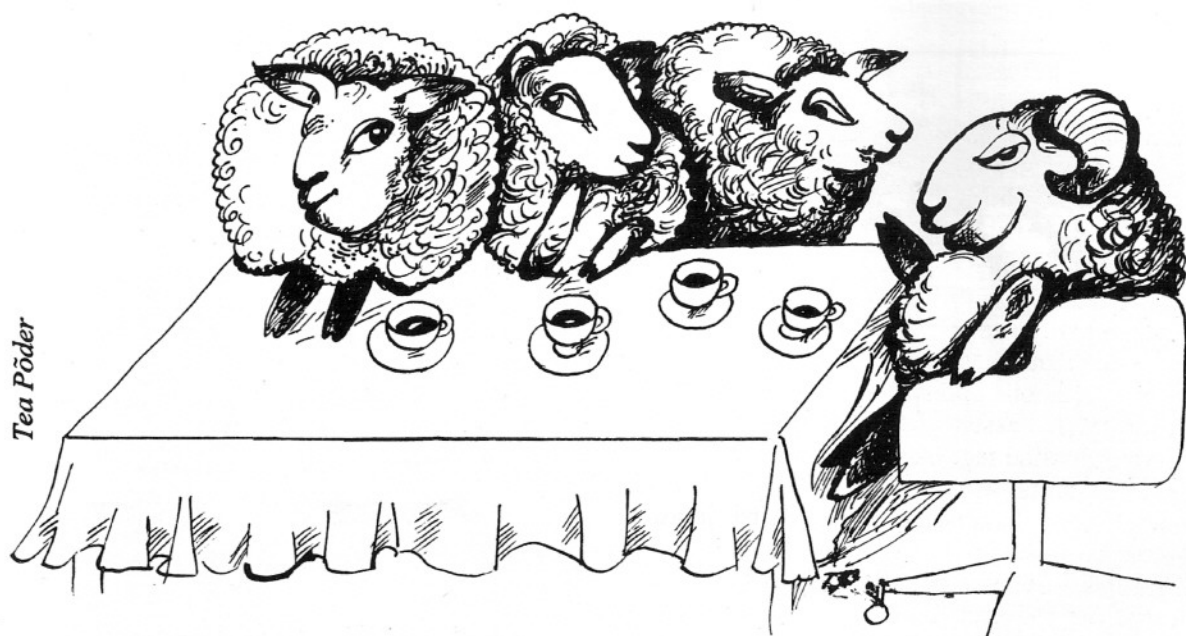
miskulusid, tõhustada tootmist ja suurendada seda võimaliku maksimumi lähedale.

3. Talus püütakse tootlikkust tõsta tõuaretuse ja pidamistingimuste parandamisega, mitte sööda hulga suurendamisega.

4. Talu peremees soosib põllumeeste ühiseid ettevõtmisi. Tootmisvahendid on talus heas korras ja nende täiustamisest peetakse lugu.

5. Talus majandatakse säästlikult, investeeritakse kaalutletult, toodang töödeldakse ning realiseeritakse õiges kohas, õigeaegselt ja õige hinnaga.

ELS ootab lambakasvatavate arvamusi ja ettepanekuid lammaste kasvatamise ning lambakasvatustalu kohta oma ajakirjas avaldamiseks. Ootame huvitavaid kaastöid ja aktiivset kaasalöömist.

LAMBA VANUSE KINDLAKS- MÄÄRAMINE HAMMASTE JÄRGI

Enhard Musto,
ELS-i asepresident, põllumajanduskandidaat

Täiskasvanud lambal on kokku 32 hammast. Üla- ja alalõualuus on kummaski 12 purihambast, kummalgi pool 6. Neist 3 on tagapurihambad e. molaarid, mis ei vahetu, ja 3 eespurihambad e. premolaarid, mis hiljem vahetuvad jäävpurihammastega.

Alalõualuus on neli paari lõikehambaid, mille ilmumise, vahetumise ja kulumise järgi määrataksegi praktikas lamba vanust. Ülalõualuus lõikehambad puuduvad. Lõikehammastest keskmist paari nimetatakse kesklõikehammasteks. Neile järgnevad esimene ja teine paar vahelõikehambaid ning lõpuks nurklõikehammade paar.

Lõikehambad vahetuvad looma vananedes küllaltki kindlas vanuses jäävhammastega (vt.

tabel ja joonis). Pärishambaid on nn. piimahammastest kerge eristada, sest nad on suuremad ja laiemad.

Neljandast eluaastast alates, kui kõik piimahambad on vahetunud, hakkavad lamba lõikehammade vahele tekkima pilud. Üle 6 aasta vanustel lammastel on lõikehambad peitli-taolise kujuga. Alates 7.-8. eluaastast on hambakroonid kulunud, nad lähevad lahti ning kukuvad välja.

Sarnaselt lammastega määratakse ka kitsede vanus.

Lammast saab pidada nii kaua, kuni püsivad tema hambad. Prakeerimise peapõhjuseks pole lamba vanus, vaid hambad.

Lammaste vanuse määramine hammaste järgi

Hambad	Vanus							
	1 nädal	3-4 nädalat	3 kuud	9 kuud	1-1,5 aastat	1,5-2 aastat	2 a. 3 k.-2 a. 9 k.	3 a.-3 a. 9 k.
Lõikehambad	Ilmuvad kesk- lõikehambad	Ilmuvad kõik ülejäänud lõikehambad	—	—	Vahetuvad kesk- lõikehambad	Vahetub teine lõikehammas- aste paar	Vahetub kolmas lõikehammas- te paar	Vahetuvad nurklõikehambad
Purihambad	—	Ilmuvad 1., 2. ja 3. pre-molaarid	Ilmuvad 1. molaarid	Ilmuvad 2. molaarid	Ilmuvad 3. molaarid	Vahetuvad 1., 2. ja 3. pre-molaarid	—	—
Hammaste arv	2	20	24	28	32	32	32	32

1

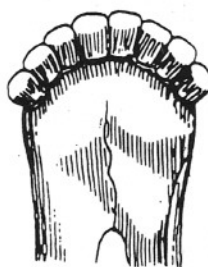
2

3

4

5

6

Lamba vanuse määramine lõikehammaste järgi.

1. Vanus 11–12 kuud — on olemas kõik 8 piimalõikehammast.
2. Vanus 12–16 kuud — vahetunud on kesk-
lõikehambad.
3. Vanus 2 aastat — vahetunud on esimene paar vahelõikehambaid.
4. Vanus 2 a. 3 kuud – 2 a. 9 kuud — vahetunud on teine paar vahelõikehambaid.
5. Vanus 3 – 4 aastat — vahetunud on nurklõikehambad.
6. Vanus üle 6 aasta — lõikehambad on tugevasti kulunud, peitlisarnased ja suurte vahedega.

OKSFORDDAUNI JA TEKSELI TÕUGU JÄÄRAD EESTIS

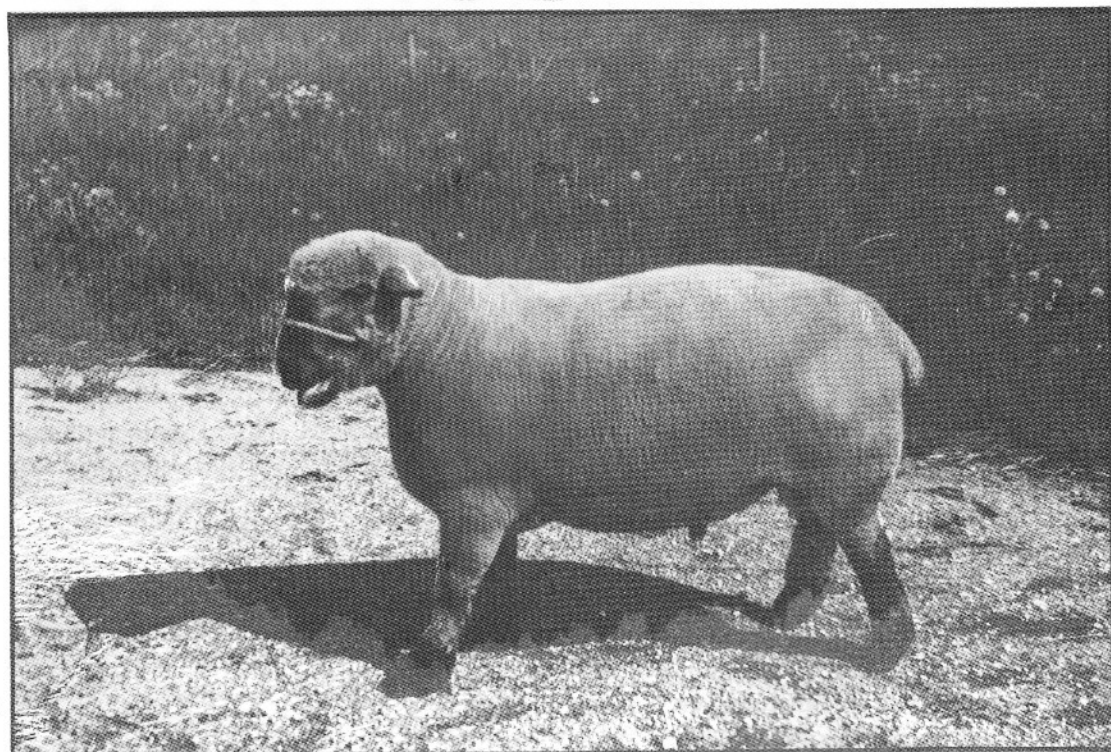
Enhard Musto,
ELS-i asepresident, põllumajanduskandidaat

Eduka lambakasvatuse aluseks on heade sugujärade olemasolu ja õige kasutamine, sest üle 90 % karja produktiivsuse geneetilisest parandamisest toimub nende kaudu. Võib öelda, et talu lambakarjal on kasutatud jäära nägu.

Praegu, mil on avanenud head võimalused noorlammaste ekspordiks, orienteerub meie lambakasvatus lääne turu nõuetele vastava lambaliha tootmisele. Et Euroopa turul edukalt kaubelda, on vaja aretustöös tähelepanu pöörata lammaste varavalmivusele, sigivuse suurendamisele ja liha kvaliteedi parandamisele. Praegu on meil aga vähe sugujääri, kes võiksid meie lambatõuge selles suunas kiiresti parandada. Et olukorda leevendada, imporditi

möödunud aastal 3 oksforddauni ja 2 tekseli tõugu jäära.

Oksforddauni lambatõug on aretatud Inglismaal Oxfordi krahvkonnas ja tema aretamisel on kasutatud mitmeid inglise lambatõuge. Tõug on tumedapealine ja see tunnustati tõuks 1862. a. Oksforddauni lambad on suured, tugeva luustiku ja hea kehaehitusega. Uted kaaluvad 70-90 kg, jäärad 120-140 kg. Keskmine villatoodang on jääradel 6,0-7,0 ja uttedel 3,8-4,5 kg. Vill on valge, 8-15 cm pikk, hea läikega, elastne ning tugevakiuline. Lambad on väga varavalmivad. Talled annavad isegi 600-grammilisi massi-iibeid ja neljakuused talled võivad kaaluda 30-45 kg. Saja ute kohta saadakse 150 talle.

Peep Piirsalu

Oksforddauni tõugu jäär.

Oksforddauni tõugu lambaid kasvatatakse peale Inglismaa veel USA-s, Kanadas, Argentinas, Uruguais, Rootsis jt. maades. Soomes aga ristatakse nendega lihatoodangu suurendamise eesmärgil kohalikke lambaid.

Tekseli lambatõug on välja kujunenud Hollandis sajandivahetusel. Kujunemiskohaks oli peamiselt mereäärne piirkond, eriti aga Texeli saar. Karjamaad on siin viletsamad kui Lõuna- ja Põhja-Hollandis. Sademeid on palju ja kliima külm ning niiske. Lambaid karjatatakse nii suvel kui talvel karjamaal. Ainult halbade ilmade korral, aga ka tiinus- ning imetamisperioodil söödetakse lambaid käest. Tekseli lambad on välimuselt väga sarnased eesti valgepealiste lammastega. Nende pea ja jalad on viljavabad ning kaetud lühikeste valgete kattekarvadega, ninapeegel on tume või must, kehaehitus proportsionaalne. Vill on poolpeen ja tihe.

Tekseli lambad on varavalmivad. Nelja kuu vanused jäärtalled kaaluvad harilikul karjamaasöödal 45 ja utt-talled 35-40 kg. Kuue kuu

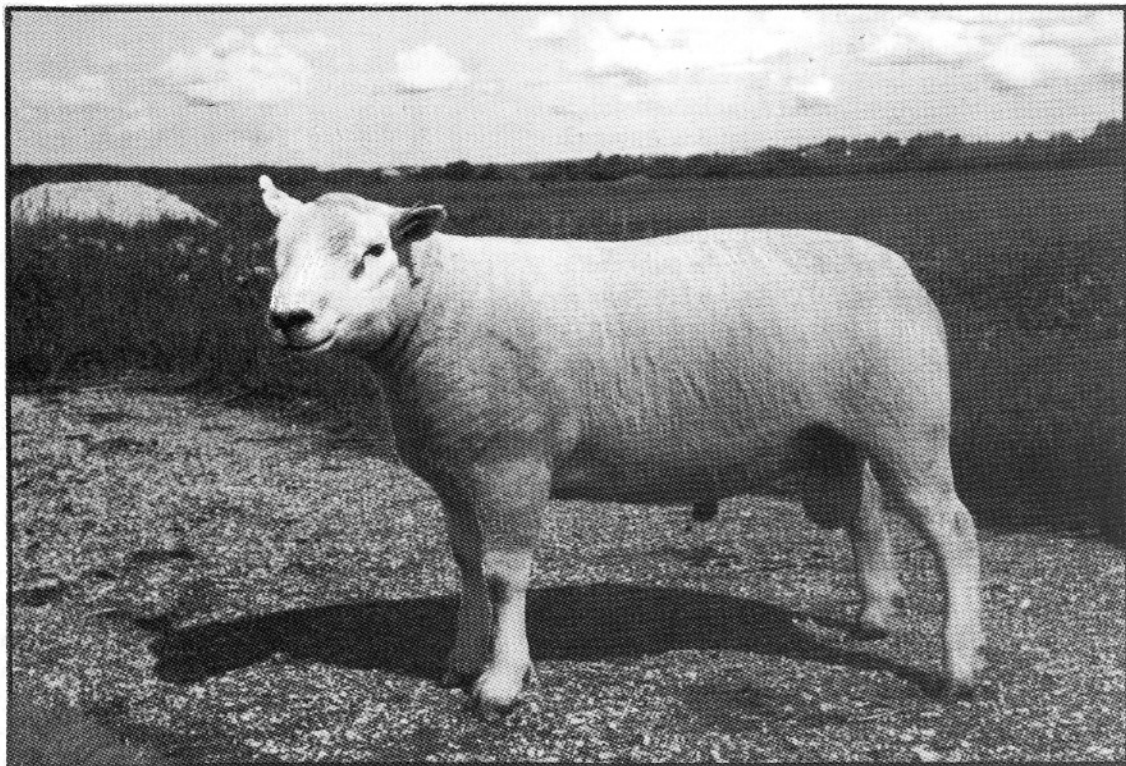
vanused aga vastavalt 55-60 ja 45-50 kg. Täiskasvanud uted kaaluvad kuni 125 kg ja jäärad kuni 140 kg. Liha- ja rasvasaagis on 55-60 %, mõnikord isegi rohkem. Paremate jäärade villatoodang on 6,6 ja uttedel 5,7 kg. Tekseli lambad on kõrge viljakusega. Keskmiselt saadakse 188 ja kasvatatakse üles 162 talle saja ute kohta.

Maaailmas on see tõug lihatõuna suure populaarsusega. Need lambad ei talu aga hästi pikajalist laudaspidamist.

Oksforddauni jääradega paaritati uttesid Järvamaal Aravete ühismajandis ja Aire Halliku talus Läänemaal. Nimetatud jääradest üks hukkus ja üks oli loid paaritama.

Üht tekseli tõugu jäära kasutati paaritamiseks Saaremaal Abruha ühistus ja Otepääl Juhan Uiki talus. Jäärad olid aktiivsed paaritajad.

Nende jäärade järglaste maksimaalne kasutamine aretustöös võimaldab oluliselt parandada meie lambatõugude lihaomadusi, varavalmivust ja ka sigivust.

Peep Piirsalu

Tekseli tõugu jäär.

ET SUSI EI KIPUKS KARJA

Enhard Musto,
ELS-i asepresident,
põllumajanduskandidaat

Igal aastal langeb meil huntide ohvriks põllumajandusloomi, eriti lambaid. Juba ajaloolisest ajast peale on inimene visalt võidelnud selle peamise toidukonkurendiga. Mida enam on inimene kasutusele võtnud uusi hävitusvõtteid (tulirelvad, mürgid jt.), seda targemaks on läinud ka hundid.

Meil on püütud huntide arvu vähendada peamiselt küttimisega. Kõiki hunte nähtavasti ei saa ega olegi otstarbekas hävitada, seetõttu on vaja karja kaitsta ka huntide hirmutamisega.

Hunt pole mitte julge, vaid jultunud. Ta on väga arukas, harukordse nägemismäluga ja väga ettevaatlik. Hundid avastavad kohe uued nähtavad objektid ja esemed, kahtlustavad ja väldivad neid. Seda ongi vaja ära kasutada nende eemalepeletamiseks loomade asukohtadest. Tuleb luua olukord, mis imiteerib inimese kohalolekut. Huntide kallaletungiohtlikes kohtades on kõigepealt vaja koplite ja puhkeaedikute ümbrus puhastada 20-30 meetri laiuselt võsast, kividest jt. esemetest nii, et huntide lähenemine oleks nähtav ja nad ei saaks teha sööstvaid hüppeid. Seejärel paigutada karjaala ligidale või otse sellele iga 40-60 meetri tagant silmatorkavad esemed. Selleks seotakse kokku kaks-kolm õhupalli, vanu täispuhutavaid mänguasju, laudu, riideid, hirmuteid või teisi esemeid. Parem, kui koppel ümbritsetakse aiast 15-20 meetri kauguselt jahimeeste lipunööri sarnase nööri, millele on iga 5-10 meetri tagant seotud riideribad, fooliumilehed, paber jm. Puhkeaedik võimaluse korral ööseks valgustada. Tõhusalt hirmutab hunte ka inimese tavaline kõne, selleks kasutada näiteks transistorraadiot. Ei ole liigne, kui karjas on mõnele loomale kaela pandud kellukesed.

Hundid elavad perekondadena. Iga pere asustab ca 200-500 km² suuruse territooriumi,

mida üksikasjalikult tunneb. Seetõttu harjuvad nad kiiresti hirmutusvahenditega ning neid on vaja järjekindlalt (iga 10-15 päeva tagant) vahetada või ümber paigutada. Hirmutusvahendid mõjuvad tõhusamalt, kui nende küljes on elamu või inimese lõhn.

Huntide rünnakud ei ole stiihilised. Nad ründavad kindat loomaliiki kindlal ajal ja kindlas kohas. Pidevad kallaltungid on tingitud peamiselt hundiperekonna söögivajaduse kasvust ning algavad juuli lõpul või augustikuu algul ning kestavad kuni koduloomade lauta-pane kuni. Mõned aastad tagasi ründasid hundid aga Rapla maakonna Lokuta kolhoosi lambakarja juba maikuu lõpul ning tuli hädatappa üle poolesaja lamba. Uurimised näitavad, et kõige rohkem ründavad hundid loomi suveaeditkutes ja koplites öö teisel poolel, aga ka varahommikul ja isegi päeval.

KITSE- KASVATUSEL ON TULEVIKKU

Enhard Musto,
ELS-i asepresident,
põllumajanduskandidaat

Lammas ja kits on eestimaalast katnud ja toitnud iidsest ajast peale. Lambavillast valmistati riidet, kits andis piima ning mõlemate nahast sai kasukaid ja muidki esemeid. Liha aga täitis kõhtu. Lõhavere linnusel tehtud arheoloogilistel kaevamistel leitud koproliitide (loomade mineraliseerunud ja kõvastunud väljaheidet) uurimisel selgus, et legendaarse muinasvanema linnuses oli, ja tõenäoliselt ta ka ise kasvatas pooljämeha villaga lambaid ja/või kitsi. Jäägu nende küsimuste lahendamine ajaloolastele. Selge aga on see, et lamba- ja kitsepidamine Eestimaal on olnud hinnas juba muinasajast alates.

Lambapidamine arenes edasi harmooniliselt koos elanikkonna majandusliku arenguga. Kit-

sekasvatuse arendamine aga on jäänud tahaplaanile.

Viimastel aastatel on maailmas huvi kitsekasvatuse vastu tunduvalt tõusnud. Praegu peetakse maailmas ligi 400 miljonit kitse ja toodetakse üle 8 miljoni tonni kitsepiima. Kitsi peetakse rohkesti nii Ameerika kontinendil, Aafrikas, Aasias, Okeaanias kui ka kõikides Euroopa riikides. Neid peetakse ka kõigis Põhjamaades, eriti Norras, kus 1990. a. toodeti 25 000 tonni kitsepiima ehk ühe inimese kohta üle 6 liitrit.

Kõige enam on maailmas, eriti Euroopas, levinud piimakitsekasvatus. Valdavaks tõuks on siin Šveitsist pärit saane kits ja tema ristan did kohalike tõugudega. Nende keskmine piimatoodang on 700-900 liitrit, kuid on ka selliseid, kes lüpsavad kuni 3000 liitrit aastas. Täiendavaks toodanguks on liha ja nahk. Villatoodang on sellel tõul aga tühine.

Kitsepiim on toitev ja rikas mineraalainete, mittelenduvate rasvhapete ja vitamiinide poolest. Koostiselt on ta inimese piimaga väga sarnane. Temast valmistatakse mitut sorti juustu ja teisi piimasaadusi. Palju kasutatakse ka värskena, eriti lastele ja allergia ning teiste haiguste raviks.

Tunduvalt vähem kasvatatakse maailmas villakitsi. Selle kitserühma väljapaistvaks esindajaks on vana tõug - angoora. Nende vill (mohäär) on aga suhteliselt jäme ja toodang väike. Mohäärist valmistatakse peamiselt plüüsi, sametit, drappi, ülikonnariiet, tekke, trikoosemeid jt. tooteid, mis on väga vastupidavad.

Uduvillakitsi peetakse peamiselt karmides tingimustes. Maailmakuulsad on kašmiiri kitsed. Nende uduvill on eriti peen, pehme ja siidjas ning sellest valmistatud sallid, rätid jt. esemed on olnud veelgi kuulsamad.

Rohkesti peetakse maailmas aga kohalikke segatoodangulisi kitsi, kellede põhitoodanguks on liha ja piim ning täiendavalt saadakse nahka ja uduvilla. Produktiivsus ei ole neil eriti kõrge.

Eestis on välja kujunenud omanäolised kitsed, kes on hästi kohanenud siinsete looduslike tingimustega. Nad annavad liha, piima ja nahka ning vähesel määral ka uduvilla.

Senini ei ole meil kitsekasvatuse korraldamise ja tõuaretustööga tegeldud. Lähtudes olemasolevatest kitsedest ja elanikkonna vajadusest, tuleks kitsekasvatust arendada kahes suunas. Välja tuleks arendada esiteks piimakitse-

kasvatus ja teiseks liha-piimakitsekasvatus.

Piimakitsekasvatuse peaülesandeks on rohke ja kõrgekvaliteedilise piima tootmine. Ühelt piimakitselt peaks saama aastas 700-900, parematelt aga kuni 3000 liitrit piima.

Liha-piimakitsekasvatuse peaülesandeks on väärtusliku kitseliha ja -piima tootmine, millele lisaks saadakse väärtuslikku nahka ja uduvilla.

Aretustöö kiirendamise eesmärgil on vaja importida aretussuunale vastavaid kõrgetoodangulisi tõukitsi.

Kitsi peavad meil ainult eraloomapidajad ning aretustööd on siin raske teha. Kitsede aretustöö kaasaja tasemele viimiseks on vaja luua kitsekasvatustalud. Neid rajada soovijaid on. Piimakitsekasvatust on sobiv arendada linnade ja suuremate alevite lähedal, et värske piim jõuaks kiiresti tarbijani. Tõukitsekasvatustalude rajajaid tuleks tõhusalt abistada tõuloomade ja lüpsiseadmete muretsemisel ning aretustöö korraldamisel.

Kitsekasvatavad on ühinenud Eesti Lambakasvatavate Seltsiga ning arenguprobleeme lahendatakse koos.

Praegu vaatavad kitsekasvatavad optimistlikult tulevikku ning loodavad, et Norra kitsekasvatavate abiga rikastavad kitsepiim ja -liha meie toidulauda juba mõne aasta möödudes, kauplusest võib aga osta nägusaid kitsenahkseid esemeid. Kellel huvi kitsede või lammaste kasvatamise vastu, löögu seltsi tegevuses aktiivselt kaasa.

KITSEDE PAARITAMINE

Helju Külvik,

Põlva maakonna kitsekasvataja

Enhard Musto,

ELS-i asepresident, põllumajanduskandidaat

Enamikul kitsetõugudel ilmneb ind ja algab paaritusperiood sügisel, augustist jaanuarini, kui päevad lühenevad ja valgus väheneb. Siis on nad ka heas toitumuses. Paaritamise aeg valitakse selline, et kits poegiks kitsepidajale sobival ajal. Harilikult paaritatakse siiski septembri-, oktoobri- ja novembrikuus, sest siis saadakse piimatoodang suvel, mil sööt on odav, värske ja mitmekesine. Seejuures tuleb arvestada lauda olukorda, piima ja kitseliha saamise vajadust jne.

Piimakitsedel ei ole paaritusesoon teravalt välja kujunenud ning seetõttu saab neid paaritada ka erinevatel aegadel vastavalt piima saamise vajadusele.

Inglismaal ja Prantsusmaal praktiseeritakse hea söötmise puhul kõrge piimatoodanguga kitsede ühekordset poegimist kahe aasta jooksul. Laktatsiooniperiood kestab sel puhul 700 päeva. Mõningatel juhtudel kasutatakse aga tihendatud poegimist, mil kits poegib kaks korda aastas või kahe aasta jooksul kolm korda. Selleks kasutatakse peamiselt hea tervisega kahe kuni viie aasta vanuseid kitsi.

Siku kasutamine. Aretuseks kasutatav sikk peab olema sugulooma toitumuses ja täiskasvanud. Kõige aktiivsemad on sikud 2-8 a. vanuses. Sikkude paaritusvõime on imetlusväärselt suur. Paaritushooajal paaritab mõni sikk tagajärjekalt kuni 15 kitse päevas. Seda ei tuleks siiski lubada. Ühe täiskasvanud sikuga võib päevas paaritada 4-5 ja paaritusperioodil 50-60, aastaringelt isegi kuni 200 kitse. Noore sikuga võib paaritada 30-40 kitse. Paaritamiseks kasutada sikku hommiku- ja õhtutundidel ning vaheajal lasta tal puhata ning sööta korralikult. Siin tuleks planeerida kitsale sobiv poegimisaeg ning leppida siku omanikuga paaritus kokku. Kui kitsale sikk ei meeldi, ei ole mingil moel võimalik teda paaritada; sel juhul tuleb leida teine sikk.

Väikesele kitsekarjale väärtusliku siku soetamine on tihti keerukas ja võib ka kalliks minna. Seetõttu on soovitatav lüües lades, kus peetakse enam kitsi, luua S I K U J A A M, kus pidada ühiselt muretsedud head sikk. Suguluse vältimiseks on vaja siin iga 2-4 a. tagant muretseda uus sikk kas ostmise või vahetamise teel.

Ühingu võib liikmeid olla nii palju, et paaritavate kitsede arv oleks 50-80.

Paaritusviisid. Täiskasvanud sikk väljutab korraga 0,6-0,9 cm³ spermat. Korralik täiskasvanud sikk võib päevas teha 4-5 paaritust, eraldades seejuures 3-4 cm³ spermat. Sellest kogusest jätkub 40-50 kitse kunstlikuks seemendamiseks. Kitsede kunstlikku seemendust tuleks kasutada siis, kui on võimalik importida väärtuslike tõusikkude spermat.

Meil peaks peamiseks paaritusviisiks olema käestpaaritus. Sel puhul saab kitsi paaritada vastavalt kitsepidaja soovile ja teostada ka jõudluskontrolli.

Õigeks ei saa pidada vabapaaritust, kus oma karja sikk ja emaskitsi peetakse aasta ringi ühes karjas. See ei võimalda saada poegimisi vajalikul ajal ja teha paaridevalikut.

Esmakordne paaritus. Noort emaskitse võib esmakordselt paaritada siis, kui ta on kehaliselt hästi arenenud. Varavalmivad, hästiarenenud noorkitsed saavad suguküpseks 5-8 kuu vanuselt ja neid võib paaritada 10-12 kuu vanuselt. Väikesed ja nõrgad noorkitsed paaritatakse aga 1,5 aasta vanuselt, sest muidu jäävad nad kasvus kängu ja neil sünnivad väikesed ning madala eluvõimega talled. Noore kitse paaritamiseks on soovitatav kasutada kergemat sikk.

Emaskitsi kasutatakse karja taastamiseks olevalt nende väärtusest, hammaste seisukorrast ja tervisest 7-8 aasta vanuseni või isegi kauem.

Sikku võib kasutada täiskoomusega paaritamiseks alates 1,5 aastast kuni 4-5 aasta vanuseni.

Ind. Emaskitse suguelu algab esimese inna ilmunisega 5-8 kuu vanuselt, vahel ka varem. Ind kestab 24-48, keskmiselt 39-40 tundi. Hästilüpsvatel kitsedel võib see olla pikem. Inna tunnuseks on, et kits on "haige", on rahutu, mökitab, isu puudub, vehib sabaga ja ei põgene soku eest. Välised suguorganid punduvad ja muutuvad punaseks, neist eritub läbi paistvat nõret. Kui kitse ei paaritata või mittetiinestumise korral kordub ind 18-22 päeva möödudes uuesti. Mitmekordsel inna möödumisel võib järgneda nn. vaikne ind, kus inna

tunnused enam selgelt ei avaldu. Pärast poegimist ilmneb ind kitsel juba 10.-14. päeval. Kui tahetakse saada kahekordset poegimist aastas, tuleb kits sel ajal paaritada. Kui siis ei paaritata, võib kits hakata uuesti indlema alles sügisel.

Paaritusele minevad kitsed ei tohi olla kõhnad ega ka rasvunud. Paarituse eel ja ajal peab kitsede sööt olema täisväärtuslik ja mitmekesine. Nende ratsiooni kuulugu haljas- või mahlakas sööt ja jõusööt.

Sikkudele tuleb 45-50 päeva enne paaritusperioodi algust anda proteiinirikast sööta. Suure paarituskooormuse puhul tuleb anda ka loomset sööta, nagu piima, lõssi, kanamune jt.

Paaritamine. Emaskitse munarakud vabanevad harilikult 32-34 tunni möödumisel inna algusest. Kui kitsel algab ind hommikul, paaritatakse ta 3-4 tunni möödumisel. Kui ind algab aga päeva teisel poolel, paaritatakse ta teise päeva hommikul võimalikult vara. Kui kits indleb veel ka paaritusjärgsel päeval, siis paaritatakse teda uuesti. Iga paarituse järel tuleb sikule anda puhkust. Kui võimalik, oleks hea tuua kits soku juurde inna algul ja hoida neid koos ka teisel innapäeval, siis saavad nad

ise sobiva paaritusaja valida. Tuleb meeles pidada, et kitse kahekordne paaritamine ühel innaajal 8-tunnilise vahega suurendab tema viljakust. Paarituse kuupäev, siku ja emaskitse number märgitakse vastavasse raamatusse.

Tiinus. Kitse tiinus kestab harilikult 146-158 päeva ehk ümmarguselt 5 kuud. Kuid see võib siiski tunduvalt kõikuda. On märgatud, et sikk- ja üksiktallede puhul on tiinusperiood ööpäeva või kahe võrra pikem kui emas- ja kaksiktallede puhul. Emaskitsede hea söötmise puhul tiinusperiood natuke pikeneb, nõrga puhul aga lüheneb.

Kitse tiineks jäämist näitab see, kui ta ind enam ei kordu. Tiinust saab määrata ka vastava aparaadiga. ELS-il on see olemas. Tiine kits jääb vaiksemaks, tiinuse keskel on märgata juba kõhu laienemist. Umbes samal ajal tuleb kits ka kinni jätta. Selleks vähendatakse aeglaselt jõusööda kogust ja jäetakse ära teised piimatekitavad söödad. Piimahulga vähenedes jäetakse ära nädalaks ajaks teine lüps, siis lüpsatakse nädal veel üle päeva ja jäetakse kinni. Kui udar on kokku tõmbunud ja nidad tühjenevad, võib hakata pikkamööda suurendama jõusööda andmist.

KÜLALISED

EESTIS ON IDEAALNE KLIIMA LAMBAKASVATUSEKS

Rendy G. Gottfredson,
USA Wisconsin Ülikooli professor

Eestis viibis 27. juulist 17. augustini 1993. a. lambakasvatajate seltsi kutsel ning USA vaba-tahtlike põllumajanduslikku nõuannet andva organisatsiooni VOCA vahendusel USA Wisconsin Ülikooli professor RENDY GOTTFREDSON. Ta pidas loenguid Jänedal talupäevadel, Hiiu-, Saare- ja Läänemaal ning Tartus ELVI-s. Peale selle külastas veel Valga- ja Võrumaad. Allpool toome tema arvamusi ja mõtteid meie lambakasvatusest.

TÄHELEPANEKUD

* Eesti kliima on ideaalne karjamaa kultiveerimiseks ja seega ka ideaalne lammaste kas-

vatamiseks. Kadestan siinsete looduslike heinamaade toiteväärtust ja küllust.

* Lammastel esineb üllatavalt vähe viirus- ja bakterioloogilisi haigusi, mis on küllalt tavalised paljudes teistes maailma piirkondades. Mulle tundub, et lambad on vabad nakuslikust sõramädanikust, neil on vähe või üldse mitte probleeme teetanuse või erinevate klostridioosidega. Neil ei ole suuhaavandeid ega tiinuse katkemise probleeme. Mul tekkis küsimus, kas lammaste progresseeruv kopsupõletik siin üldse eksisteerib? Mulle on räägitud, et kui ventilatsioon laudas ei ole küllaldane, siis tekib kopsupõletik. Nende kolme

nädala jooksul, mis ma erinevaid talusid külastasin, ei kohanud ma aga ühtegi tilkuvat nina ega kuulnud kuskil uttesid kõhimas.

* Lambaid karjatatakse tihti piirdetaradeta ning nad tulevad kutsumise peale. Muide, Eesti lammastel ei ole mitte ainult nimed, vaid nad tulevad ka juurde, kui nimepidi kutsuda. See on tõeliselt džentelmenlik viis lambaid kasvatada!

* Kohalikku turgu Eesti lammastele ei ole peaaegu olemaski. Isegi olukorras, kus lambaliha kilo on turul odavam, on kohalik tarbimine väga väike.

Paljud lambakasvatajad otsivad oma majandusharule toetust valitsuselt, kuid riik on alles nii noor, et poliitikud mängivad oma positsioonide ja võimu pärast ning neil ei ole veel olnud mahti põllumajandusprobleeme lähemalt vaadata. Ilma turuta ei ole lambakasvatusel mingit tulevikku. Eesti Lambakasvatajate Seltsi liidrid ja paljud lambakasvatajad näivad olevat aga täis otsustavust panna Eestis lambakasvatus kui majandusharu funktsioneerima ja pärast siinveedetud kolme nädalat usun, et nad sellega ka hakkama saavad. On palju asju, mis töötavad nende kasuks, kuid enne võitluse võitmist peaksid nad jagu saama mõningatest

PÕHIPROBLEEMIDEST

* Paljudest taludest, mida ma külastasin ja sadadest lammastest, keda nägin, oli erandiks võib-olla vaid kaks. Kõigis ülejäänutes kannatasid lambad rohkearvuliste parasiitide koorma all. Oli ilmselge, et mingit parasiitidevastast programmi ei praktiseerita ega ole seda tehtud pikka aega. Enamik lambaid, keda üle vaatasin, olid vanad 6-8 kuud ja oleksid pidanud olema kõik vähemalt keskmises turukaalus - 50 kg. Vähemalt kolmandik lammastest oli alla 50 kg ja läheks vaja veel mõned kuud kallist karjamaad ja vilja, et neid turukaaluni saada. Olid mõned lambad, kes kaalusid umbes 20 kg ja nood nägid tõesti kehvad välja. Peale kaalus aeglaselt juurdevõtmise ja sööda madala kasuteguri oli nende vill tokerjas ja välimus haiglane. Nende igemete ja silmanurkade limaskestade ülevaatamisel selgus, et terve koe roosa värv puudus ja kude näis aneemiline. Enamikul Eestis sündinud lammastest on pikk saba. Saba ja selle alune olid määrdunud tumeda limaga, mis nägi välja väga koktsidioosi

moodi. Laboratoorset analüüsi ei olnud kohe võimalik teha, nii põhines minu diagnoos vaid mu enda kogemustel.

Kui talunikelt selle olukorra kohta küsisin, selgus, et nad on teadlikud sooleparasiitidest ja nad olid ravimeid ka regulaarselt kasutanud nõukogude ajal, kui nende kemikaalide hind oli üsna madal. Nüüd pole majanduslikult võimalik osta moodsaid ravimeid ja nii nad lasevad parasiitidel võimust võtta ning loodavad looja peale. Parasiitide kontrolli tähtsusest peame aru saama, et tootmine kasumit annaks.

Mul oli au külastada mitmeid loomaarste üle kogu maa. Igas vestluses nendega puudutasin ma parasiitide probleemi, ent neil puudusid oskused teha korralikku laboratoorset analüüsi ja panna sellele põhinevat diagnoosi ning puudus ka soov olukorra parandamiseks midagi ära teha.

* Teiseks suureks probleemiks, mis mu tähelepanu kohe endale tõmbas, oli valgelihaõbi. Selle haiguse kutsub esile mikroelement seleeni või E-vitamiini puudus söödas. E-vitamiini vajab organism seleeni omastamiseks. Lambal võib olla toidus piisavalt seleeni, ent ta ei saa seda kätte E-vitamiini puuduse pärast. E-vitamiini leidub tavaliselt lammaste igapäevases toidus, kuid olenevalt toidu kvaliteedist, on selle puudus ka küllalt tavaline. Enamik lambakasvatajaid-talunikke söötab lammastele kivi-soola ilma mikrolisanditeta.

Kohalikud loomaarstid soovivad teha lammastele perioodiliselt seleenisüste, vältimaks valgelihaõbe. See on seleeni manustamise kõige kallim vorm, kulutab palju talunike aega ja energiat ning on stressitekitav ka lammastele. Rahvusvahelises lambakasvatuse praktikas on võimalik osta mikrolisanditega soola, mis sisaldab ka vitamiine A, D, E, või need segatakse kokku talus. Lammastele see segu meeldib, sest neil on soola järele vajadus. Kohalikud Eesti loomaarstid ei tunne niisuguses vormis seleeni, mis ei rikne ööpäeva jooksul ja mida kõlbaks lisada soolasegule.

Kui ma vaatasin üle ostetud segusid, mida mõned talunikud kasutasid, leidsin et nende pakendil oli soovitus anda seda veistele, mitte lammastele. Tõlgitud koopiast selgus, et selle mineraalsööda koostises ei ole seleeni ja kuna sööt on mõeldud veistele, siis on lisatud 0,25% vasksulfaati. Lambad omastavad ja ladestavad toidus sisalduva vase väga hästi ja selle liigne kogus saab kergesti surmavaks - olenevalt

lamba geneetilise vastuvõtlikkusest ja vase kontsentratsioonist. Vahel võtab see aega mõned aastad, ent mõjub varem või hiljem. Kurb on see, et need mõned tõsised lambakasvatajad, kes püüdsid oma lammaste söödaratsiooni viia vastavusse loomade vajadustega, tegelikult aeglaselt tapsid oma lambaid. Ükski neist veterinaaridest, keda ma külastasin, ei teadnud lihtsat ja odavat lahendust valgelihas-tõve vastu ja nad ei kujutanud üldse ette, et eksisteerib vaseprobleem.

Talupidajad ise teavad valgelihas-tõvest, ent ei kujuta ette, mida olukorra parandamiseks ette võtta. Neil ei ole aimugi vase mürgisusest ning nagu nende ametivennad Ühendriikides, ei pööra nad erilist tähelepanu, kui üksik lamm surnult maha variseb. Põhjuseid hakatakse otsima alles siis, kui lühikese aja jooksul paljud uted surevad. Isegi siis ei konsulteeritud paljud neist loomaarstidega, sest tohtritesse nad ei usu.

SOOVITUSED

* Parandage lammaste kasvu ja villa kvaliteeti, viies sisse nii sise- kui välisparasiitide tõrjeprogrammi kogu Eestis. On hädavajalik välja õpetada hea lammastele spetsialiseerunud loomaarst. Viia läbi USA spetsialistidega kliinilised 2-3-päevased praktikumid ja seminarid nii veterinaaridele kui lambakasvatajatele.

* Õppige villa eest hoolt kandma juba siis, kui see on veel lamba seljas; õppige lambaid korralikult pügama ja seejärel villa käsitlema.

* Vähendage majanduslikke kulutusi ja samal ajal püüdke saada maksimaalset võimalikku kasumit, õppides tundma lamba vajalikku söödaratsiooni tema produktiivsuse igas faasis ja arvesse võttes kättesaadava sööda toiteainete sisaldust. Tegelikult tarbitav sööda-hulk peaks olema teatud osa võrra optimaalsest suurem, mille lammaga nagu ära raiskaks, olema kindel, et lammaga saab maksimaalseks jõudluseks vajaliku koguse toitu. Sinna hulka on arvatud ka vajalikud vitamiinid ja mineraalained. Kuna loomakasvatajale on sööt kõige suurem kuluartikkel, siis oleneb kasumi või kahjumi suurus suuresti sellest, kas loom on ala- või ületoidetud, kas looma majanduslik potentsiaal on täielikult ära kasutatud.

* Ärge nähke vaeva kunstliku seemendamise, embrüosiirdamise või uue geneetilise ma-

terjaliga enne, kui teie oskused on küllaldased, realiseerimaks olemasoleva karja geneetilist potentsiaali. Kui teie oskused on sundinud uttesid välja panema kogu oma geneetilise jõudluse, hakake otsima võimalusi karja geneetiliseks täiendamiseks tõugudega, mis teie eesmärkidele vastaks.

Kui teil on ute geneetiline potentsiaal am-mendatud ja vajate täiendust, siis soovitaksin ma transtservikaalset kunstlikku seemendamist või embrüo transplantatsiooni. Elusate lammaste toomine toob endaga kaasa ka uued haigused Eesti tervesse lambakarja ja kokkuvõttes on kasu asemel rohkem kahju.

* Et kohaliku turu tarbeks oleks võimalik töödelda nii lambaliha, villa kui nahku, leidke inimesed, kes oleksid huvitatud praegu puuduvate tehnoloogiliste lülide paikapanemisest ja varustage need inimesed vajaliku tehnoloogiaga. Tahetakse saada ka informatsiooni nahkade parkimise kuivmeetodi kohta.

* Olge võimalised vältima olukorda, kus vana lamba liha müüakse noorlamba liha sildi all. Et oleks võimalik neid eristada, tehke vahekohe pärast loomade tapmist ja töötage välja noorlamba liha kategooriateks jaotamise süsteem niipea kui võimalik.

* Alustage praktilise koolituse õppevõrgu loomist, et õpetada lambakasvatajaile juba end õigustanud tehnikaid, muutmaks lambakasvatust kasulikuks ettevõtmiseks.

* Alustage infolehe ning brošüüri avaldamisega. Kui te info eest raha võtate, siis vaid nii palju, et katta trükkimise ja avaldamise kulusid. Raha tehakse kasumina rohkem, kui enam inimesi müüb villa ja liha ning kui samal ajal koolituse kulud hoitakse miinimumis.

LÕPETUSEKS

* Te kogesite juba mõningast edu lammaste Süüriasse müümisel. Nüüd tehke kõik selleks, et parandada oma produktide kvaliteeti; müüdavad noorlambad peavad olema alati ühesuguse vanuse ja sama kehaehitusega. Töötage selles suunas, et müüdavad lambad kuuluksid kõik ühte sorti ja nende vanus ei erineks üksteisest rohkem kui 30 päeva. Hoolitsege selle eest, et lambakasvatavad regulaarselt tõrjuks loomadelt parasiite ja kindlustage mineraalid küllaldase seleenikogusega. Hakake mõtlema selle peale, kuidas varustada turgu mitte ainult sügisel, vaid aastaringelt noorlam-

balihaga. Selleks on võib-olla vaja tõugu täiendada uue geneetilise materjaliga ja ka korraldustööd tuleb palju juurde, ent teie klient peaks nende täiendavate kulutuste eest heameelega maksma. Tehke plaane kõikide teenuste pakku-miseks, mida teie kliendid sooviksid. Ärge kartke kliendilt küsida, missugused peaksid lambakere mõõtmed olema ja kuidas te saaksite toodete kvaliteeti parandada. Tehke kindlaks, kas teie lambanahad on hea kvaliteediga ning kas teie kliendil on geneetikaalaseid soovitusi, mis aitaksid teie tooteid talle ihaldusväärsemaks muuta. Teie kliendile on tähtis, kui palju on lambanahk eelnevalt töödeldud. Kaks tähtsat asja, mida saaksite ette võtta, on lõigata ära lamba saba nii noores eas kui võimalik ja mitte kunagi saata kliendile lambaid, kes on määrduvad kuivanud sõnni-kuga.

* Alustage praktilise õppevõrgu loomist, õpetamaks lambakasvatajaile end õigustanud tehnikaid, mis on eduka tootmise eeldus.

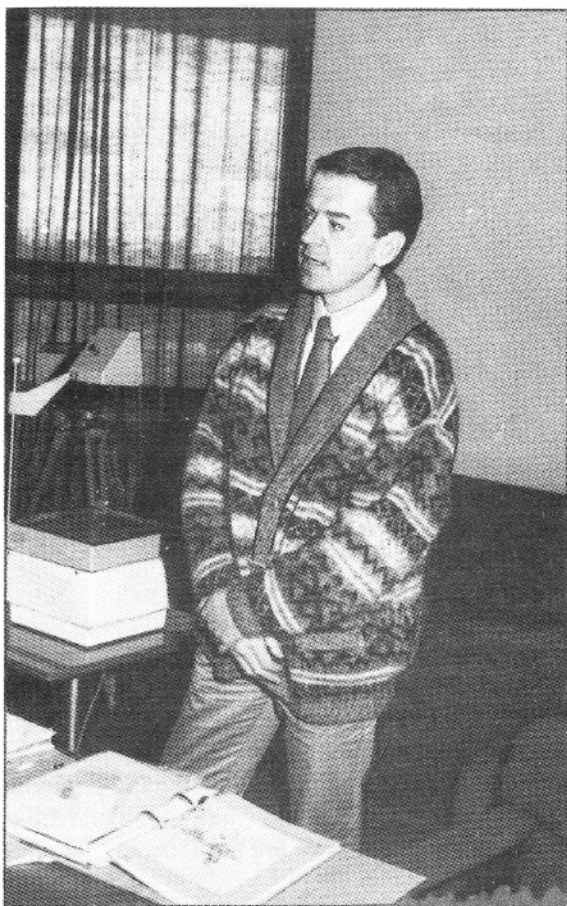
NORRALASED MEILE APPI

Eesti lamba- ja kitsekasvatajatel oli 19.-22. aprillini külas Norra Põllumajandusülikooli doktor hr. Lars Olav EIK (pildil). Külastuse eesmärgiks oli tutvustada meile Norra lamba- ja kitsekasvatust ning laiendada omavahelisi sidemeid. Doktor Eik külastas Aravete ühisma-jandi lambafarmi ja tutvus Tartumaal A. Ahmani kitsedega. Ta esines pika loenguga ELVI-s. Arutleti põhjalikult ka suhete tihendamise üle.

Esialgse kokkuleppe kohaselt külastavad meie spetsialistid Norramaad septembris. Põhiprobleemiks on tõuaretustöö.

Tõukitsesid võib Norrast saada tuleva aasta septembris. Doktor Eik aga hoiatas, et on vaja säilitada ka oma kitsede genofond. Need loomad on hästi kohanenud kohalike oludega, annavad rahuldavalt piima ja uduvilla.

Aavo Jüüs

SUVI ON LAMMASTE SISEPARASIITIDE LEVIKU AEG

Arvid Kaarma,

EPMÜ Veterinaaria Uurimiskeskuse parasitoloogia labori juhataja, veterinaariadoktor

Majanduslik kahju

Tulu võib tuua peremehele ainult terve lambakari. Üheks tõsisemaks probleemiks, mis takistab edukat lambakasvatust Eestis, on lammaste parasitaarhaigused. Suuremal või vähemal määral esineb siseparasiite praktiliselt igas lambakarjas.

Lambad on parasitaarhaiguste suhtes palju vastuvõtlikumad ja tundlikumad kui näiteks veised. Haiged loomad kõhnuvad, neil esineb kõhulahtisus, talled võivad isegi hukkuda. Uttedel langeb piimakus. Eriti tugevasti langeb parasiitidega nakatunud lammastel villa kvaliteet. Suurel määral sõltuvad haigustunnused sellest, missugused parasiidid esinevad ja kui tugevasti on lambad nakatunud. Üldse on lammastel registreeritud mitusada parasiidiliiki. Õnneks ei tekita enamik neist meie tingimustes olulist majanduslikku kahju.

Levik ja areng

Eestis põhjustavad lammaste parasitaarhaigustest kõige suuremat kahju väga sagedase leviku tõttu seedetrakti strongülaatoosid. Talledel esineb tihti strongüloidoosi ja eimerioosi. Märgitud haigused kulgevad neil enamasti ilma nähtavate välistunnusteta (tugeva nakkuse korral tekib kõhulahtisus). Talledel põhjustab karjamaaperioodil rasket haigestumist paeluss-tõbi ehk moniesioos. Paigu on levinud ka kopsuussõlmed. Viimastel aastakümnetel on vähenenud maksakaantõvede levik.

Kõik eespool nimetatud lammaste siseparasiidid paljunevad munade kaudu, mida täiskasvanud parasiidid eritavad väga suurel arvul. Roojaga väliskeskkonda sattunud munadest arenevad teatud aja jooksul invasioonivõimelised vastsed, kes koos söödaga lamba organismi

sattudes teevad seal läbi teatud arengu ning muutuvad täiskasvanud parasiitideks. Osa siseparasiite areneb väliskeskkonnas otseselt, teised peavad aga selleks, et saada lammastele ohtlikuks, tegema läbi teatud arengu mõnes vaheperemehe (tavaliselt mõnes selgrootus), kus nad võivad püsida nakkusvõimelistena aastaid. Parasiitide arenguks sobivad tingimused on suveperioodil karjamaal. Seepärast levivad lammaste parasitoosid ka põhiliselt karjamaaperioodil. Kõik parasiidid, kes arenevad vaheperemeeste abil, levivad ainult karjamaal, püsid vaheperemeestes nakkusvõimelistena kogu nende elu jooksul. Seepärast on saastunud karjamaad ohtlikeks nakkusalimateks juba kevadel. Sellised haigused on paeluss-tõbi, maksakaantõbi ja väikeste kopsuusside poolt põhjustatud tõved. Otsearenguga strongülaatide ja suurte kopsuusside vastsetest suur osa talveperioodi jooksul häviv, kuid üksikud vastsed säilivad siiski eluvõimelistena ning võivad olla esmaseks invasiooniallikaks kevadel karjamaale aetud parasiitidest vabadele lammastele. Suve jooksul karjamaade saastumine pidevalt suureneb, mistõttu raskemad haigestumised tekivad suve teisel poolel.

Diagnoosimine ja tõrje

Teatud parasiitide tõrje süsteemi tuleb rakendada igas majapidamises, kus lambaid peetakse. Milline see süsteem on, sõltub suurel määral kohapealsetest võimalustest ja sellest, milliseid parasiite on kindlaks tehtud. Otstarbekohane parasiitide tõrjesüsteemi kavandamine eeldab kõigepealt teatud algteadmisi tähtsamate parasiitide esinemise, arengu ja toimivate ravimite suhtes. Väga lühidalt on kõige põhilisemad sellekohased andmed toodud tabelis.

Eestis sagedamini esinevaid lammaste parasitoose

Haiguse nimetus	Täiskasvanud tekitaja asukoht ja pikkus	Areng		Toimivad ravimid
		peremehes	väliskeskkonnas	
Seedekulglä pihtusstõbed e. <u>strongülatoosid</u>	Libedik, peen- ja jämesool, 3-0,5 cm 5-6 liiki ümarussid	Soolesin, soolevalendik, 2-3 nädalat	Karjamaal ilma vaheperemeheeta, 6-10 päeva	Imidasoolrea preparaadid (mebendasool, tetramisool, febantel, fenbendasool, albendasool jt.), ivermektiin, moranteltartraat
Suurest kopsuussist põhjustatud tõbi e. <u>diktüokauloos</u>	Kopsu bronhid, 3-8 cm	Soolesin, lümfiteed, kopsud, 3-4 nädalat	Karjamaal ilma vaheperemeesteta, 1-2 nädalat	Imidasoolrea preparaadid, ivermektiin, ditiisiin
Väikestest kopsuussidest põhjustatud tõbed	Kopsu alveoolid ja kopsukude, juuspeened 1-6 cm	Soolesin, lümfiteed, kopsud	Vaheperemeeste (kuivamaatigude) abil karjamaal, 3-8 nädalat	Imidasoolrea preparaadid, ivermektiin, moranteltartraat
Paelusstõbi e. <u>moniesioos</u>	Peensool, 0,5-4 m	Soolesin, 30-50 päeva	Vaheperemeeste (pinnaselestade) abil karjamaal, 3-7 kuud	Fenasaal, mebendasool, fenbendasool, filiksaan, radeverm, tinaarsenaat
Maksakaantõbi e. <u>fastsioloos</u>	Maksa sapi- käigud, lehekujuline 2-3 cm	Soolesin, maks, 3-4 kuud	Vaheperemeeste (vees elavate tigude) abil, 3-11 kuud	Heksikool, bitionool, heksaklooretaan, atsemidofeen

Teiseks on vajalik kindlaks teha, milliseid parasiite lammastel esineb. Täpsemalt saab seda teha tapetud loomade soolte ja teiste siseorganite lahangul. Elupuhuselt aga rooja laboratoorsel uurimisel (ka maksakaanti ja kopsuusside munad eritatakse roojaga). Loomade välised haigustunnused ei ole parasitooside puhul iseloomulikud ja võivad nõrga nakkuse korral üldse puududa. Tähtsamateks tunnusteks on sooleparasiitide korral kõhulahtisus (lammaste vill on pärapuirkonnas roojaga määrdu- nud) ja kopsuusside puhul kõha. Parasiitidega nakatunud lammaste toitumus on halb. Arvestades, et käesoleval ajal on parasiitide tõrjeks kasutatavad preparaadid suhteliselt kallid, tuleks lambakasvatajatel tunduvalt suuremat tähelepanu pöörata rooja laboratoorsele uuringutele. Selleks tuleb veterinaarlaboratooriumi saata 3-4 g värsket rooja. Iga lamba proov tuleks saata eraldi paberist või plastikaadist kotikeses. Roojaproov võetakse otse pärasooldest, kuid värsket rooja võib ka maast korjata. Suuremates karjades saab üsna hea

ülevaate parasitoloogilisest situatsioonist, kui uuritakse 10-20 % lammastest. Alla 20-loomalisest lambakarjast tuleks aga uurida vähemalt pooled. Varem kasutatud nn. rühmaproovide uurimine ei ole soovitatav, sest see ei anna ülevaadet parasiitide esinemissagedusest. Uurimistega saadud täpne diagnoos võimaldab ratsionaalsemalt kasutada kalleid ravimeid.

Parasiitide tõrjesüsteemi koostab iga lambapidaja ise vastavalt võimalustele ja spetsialistide poolt antud soovitudele. Mõningad üldised põhimõtted ja soovitatavad ravimid oleksid aga järgmised:

1. Kõikides karjades dehelmintiseeritakse lambaid kevadel enne karjamaale laskmist ja sügisel laudaperioodi alguses.

2. Võimaluse korral on soovitatav tallesid karjatada eraldi invasioonivabadel karjamaadel.

3. Tugevasti saastunud karjamaadel karjatamisel on vajalik lambaid dehelmintiseerida mitmekordselt iga 3 nädala järel.

Dehelmintiseerimiseks soovitame kasutada panakuuri 0,02-0,04 g, mebenvetti 0,1 g 1 kg kehamassi kohta või vermoksi 1 tablett 10 kg kehamassi kohta. Need preparaadid toimivad nii seedetrakti strongülaatooside, kopsuusside kui ka paelusside korral. Fenasaal 0,1-0,2 g 1 kg kehamassi kohta toimib ainult paelussidele. Tetramisool (20%-line granulaat) ja ivomek 1 ml 50 kg kehamassi kohta toimivad seedetrakti strongülaatoosidele ja kopsuussidele, kuid mitte paelussidele. Eimeeriatele ülaltoodud ravimid ei toimi. Eimerioosi raviks soovitatakse himkoktsiidi 0,03 g 1 kg kehamassi kohta viis päeva järgemööda või sulfoonamiide 0,05 g 1 kg kehamassi kohta kolm korda päevas viie päeva jooksul. Kõiki neid ravimeid võib anda

rühmaviisiliselt koos jõusöödaga. Maksakaantõve korral eespool toodud anthelmintikumid ei toimi. Sel puhul soovitame kasutada bitionooli 0,2 g ühe kg kehamassi kohta. Üks meil uuemaid ravimeid - albendasool - toimib üheaegselt nii ümarussidele, paelussidele kui ka maksakaanile. 10%-lise albendasooli annus on 0,6-1,0 ml 10 kg kehamassi kohta.

Vaatamata sellele, et ravimid on üsna kallid, tasub nende kasutamine end majanduslikult mitmekordselt. Turumajanduse tingimustes võivad müügilolevatel ravimitel olla mitmekordsed hinnavahed. Ravimi ostmisel ei tule arvestada seda, mis maksab 1 kg ravimit, vaid seda, mis maksab antud ravimiga näiteks 50 kg-se lamba dehelmintiseerimine.

RAUDKÄRBES TULEB LAMMASTEL ÕIGEAEGSELT AVASTADA JA KARI SELLEST OHTLIKUST PARASIIDIST TÄIELIKULT VABASTADA

Arvid Kaarma,

EPMÜ Veterinaaria Uurimiskeskuse parasitoloogia labori juhataja, veterinaariadoktor

Lamba raudkärbes (*Melophagus ovinus*) on ainult lambal esinev tiibadeta parasiit, kes kogu elutsükli vältel ei lahku villakust, kus ta paljuneb ja toitub. Vere imemine põhjustab torkekohtadel valulist nahapõletikku. Tabandunud loomad on tugevasti häiritud. Noorloomadel väheneb juurdekasv, uttedel piimakus. Tugeva tabanduse korral võivad talled isegi hukkuda. Väga tugevasti halveneb villa kvaliteet.

Eestis on lammaste raudkärbes hakanud levima viimastel aastakümnetel. Varem oli see parasiit lambakasvatajate hulgas vähetuntud. Kuid ka praegu aetakse raudkärbes tihti segi puugiga (puugil on jalgu 4 paari, raudkärbsel 3). Vajalik oleks aga igal lambakasvatajal seda parasiiti tunda ja aeg-ajalt loomi kontrollida

raudkärbe esinemise suhtes. Arvestada tuleb, et nõrga tabanduse korral ei pruugi lammastel selgelt avalduvaid haigustunnuseid esineda.

Raudkärbe bioloogia

Lamba raudkärbes on 3-6 mm pikk pruunikas elastse ja tugeva väliskattega putukas (vt. joon.), kes elab lamba nahapinnal ja toitub imetavast verest. Raudkärbes sarnaneb mõnevõrra põdrakärbsel, kuid on ilma tiibadeta. Lamba raudkärbes on alaline püsiparasiit. Nende kogu arengutsüklil toimub peremehe kehal. Raudkärbes sünnitab vastse, kes kleepub villa külge ja nukkub. 20-26 päeva pärast koorub nukust noor raudkärbes, kes saab paari

nädalaga suguküpseks. Raudkärbsse eluiga on kuni 7 kuud ja selle aja jooksul annab ta 15-20 järglast. Seega ei ole raudkärbes väga viljakas, kuid tõrje puudumisel jääb enamik järglasi ellu. Raudkärbsed levivad ühelt loomalt teisele põhiliselt lammaste kokkupuutel. Karja tuakse invasioon tabandunud karjast pärinevate lammastega. Väljaspool looma kehapinda nad kaua ei ela. Kiiresti hävivad raudkärbsed miinustemperatuuridel. Parasiidid levivad ja paljunevad lambakarjas nii lauda- kui ka karjamaaperioodil. Talled invadeeruvad tavaliselt juba varasel imemisperioodil.

Kliinilised tunnused ja diagnoosimine

Raudkärbsatega tabandunud lambad on häiritud tugeva nahakiheluse tõttu. Nad sügavad end vastu aeda ja seinu, lakuvad ja hammustavad tabandunud kohti. Talvel paiknevad raudkärbsed peamiselt pikemas ja tihedamas villas - kaelal, seljal ja laudjal. Suvel võib neid sagedamini leida lõua all, kaela alumises piirkonnas ja kõhul. Kõige paremini on raudkärbsed märgatavad pügamise ajal. Masinaga pügamise korral verd täis imenud parasiidid saavad vigastada ja nahale tekivad vereplekid. Tugeva tabandusega kohtadelt võib vill lahti tulla ja muutuda määrdunud rohekashalliks. Rohkem

leitakse raudkärbsed halvemas toitumuses olevatelt lammastelt ja talledelt. Lambad kõhnuvad, pideva verekaotuse tõttu areneb neil kehveresus.

Tõrje

Tõrjeks tuleb lambad töödelda kas insektitsiidsete pulbermürkidega, pritsida lahustega või vannitada. Käesoleval ajal on müügil mitmesuguseid välisparasiitide vastaseid importpreparaate (sebatsiil, ektomiin, puddoks, ektosiid jt.). Need preparaadid toimivad kõik ka lamba raudkärbssele, kuid nende hind on suhteliselt kallis. Meie kogemuste põhjal on väga heaks preparaadiks osutunud stomosaan. Pritsimisvedeliku saamiseks lahjendatakse seda veega vahekorras 1:400. Pritsimisel on soovitatav kasutada aiapritsi, kus vedelik väljub pihustist surve all peene joana, mis tungib paremini tihedasse villa. Stomosaani kahekordsel kasutamisel 10-päevase vaheajaga on meil õnnestunud mitmes suures lambakarjas raudkärbes täielikult likvideerida.

Piserdamisvedelikuna võib kasutada ka 0,5%-list klorofossi aluselist vesilahust (5 osa klorofossi ja 1 osa naatriumhüdroksiidi) ja 0,5%-list dibroomi vesiemulsiooni.

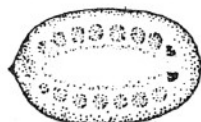
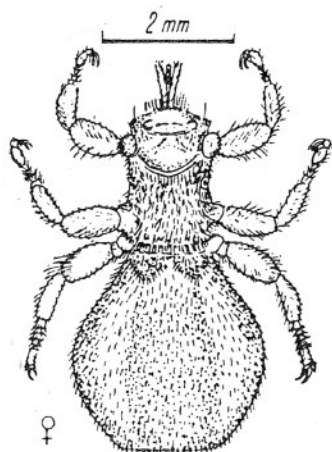
Müügilolevate insektitsiidsete aerosoolidega tuleb olla ettevaatlik, piserdades nendega ainult kohati, sest preparaat on tugeva kontsentratsiooniga ja ulatuslikumal kasutamisel võib põhjustada mürgistusi.

Külmas laudas on parem kasutada duste, mida võib siduda ka sulgu hõreda riide sisse lammaste selja kõrgusele nii, et sealt alt läbi liikudes lambad end ise töötlevad. Kasutatakse põhiliselt klorofossi-, karbofossi- ja seviini-duste.

Raudkärbsse tõrjeks on soovitatud ka ivomeki süstimist. Toimib ka fenotiasiin kasutatuna dustina, kuid preparaat värvib villa pruuniks. Värvus ei lähe ära ka villa pesemisel. Kasutada võib fenotiasiini peale pügamist. Kasutatakse ka väävlipulbrit sisaldavaid duste.

Vaatamata sellele, millist preparaati kasutatakse, tuleb parasiidi täielikuks likvideerimiseks kinni pidada järgmistest põhimõtetest:

- 1) töödelda tuleb tingimata kogu kari;
- 2) peale esimest töötlust tuleb ravi korrata 10 päeva pärast, sest villakarvade külge kinnitunud munad on insektitsiididele vastupidavad ning neist kooruvad 10 päeva jooksul uued noored parasiidid, kes aga veel ei mune;
- 3) parim aeg lammaste töötlemiseks on nende pügamise ajal.

Nukk

Melophagus ovinus

65 AASTAT EESTI LAMBA- KASVATAJATE SELTSI

Virge Valdi,
põllumajandusmagister
EPMÜ Loomakasvatuse instituut

Käesoleva sajandi algul peeti Eesti alal kohalike oludega hästi kohanenud vastupidavaid ja vähenõudlikke maalambaid. Lambad olid ebaühtliku villaga, mitmesuguse värvusega - valged, mustad, hallid ning nende viljakus oli küllaltki kõrge. Enamasti töid nad kaksik- ja kolmiktallesid, esines ka nelikuid. Lammaste kehamass oli 35-45 kg, villatoodang 1,5-2 kg. Hoogsa asundustegevuse ja talude arvu suurenemisega kasvas kiiresti lammaste arv, 1922. a. oli Eestis suurim lammaste arv üldse - 745 000 lammast.

Lambakasvatuse vastu hakkas tekkima suurem huvi, kuna suurenes vajadus kvaliteetse lambavilla ja -liha järele. Põllutöoministeeriumi poolt imporditi Rootsist 1926. a. 66 šproširi, oksforddauni ja ševioti tõugu lammast, et parandada kohalikke segaverelisi lambaid. Põllutöoministeerium määras ka lambakasvatuse toetamiseks stipendiumi, et võimaldada ühel inimesel lambakasvatust õppida.

1928. a. peetud Tartumaa põllumeeste päeval tõsteti põllumehe G. Ottase poolt üles küsimus lambakasvatuse arendamisest. Mõtte leidis kokkutulnute seas sooja vastuvõtu ning samas astus kokku rida Tartumaa põllumehi, et asutada Eesti Lambakasvatajate Selts. Seltsi asukohaks määrati Tallinn ning tegevusalaks kogu Eesti. Selts võttis endale ülesandeks imporditud tõulammaste kasutamise ja lammaste tõuaretustöö juhtimise, et asuda meie lammaste aretusväärtuse parandamisele ja oludekohaste lambatõugude aretamisele. Põllutöoministeeriumi

toetust ei saadud aga kuigi kaua ja 1931. a. pidi selts rahapuudusel ja tööjõu vähesuse tõttu nõuandetöö katkestama.

Lambakasvatajate Selts alustas uue hooga tegevust 1932. a. koos Põllutöökoja tegevusse astumisega, kuna Põllutöökoda eraldas toetust ka lambakasvatuse edendamiseks. Nii eraldas Põllutöökoda toetust Eesti Lambakasvatajate Seltsile 1932. a. 1955 kr; 1933. a. 2130 kr; 1934. a. 1830 kr; 1935. a. 2838 kr; 1936. a. 11 869 kr; 1937. a. 6982 kr ja 1938. a. 11 570 kr. Seltsi sekretär-eriteadjana asus 1932. a. ametisse lambakasvatusteadlane Kristjan Jaama. Seltsi tegevust juhtisid peakoosolek ja juhatus, peakoosoleku otsuste elluviijateks olid juhatus, sekretär-eriteadja ja nõukogu. Algselt olid juhatuse liikmeteks G. Ottas, H. Virkus ja H. Hiip. Seltsi palgal oli esialgu ainult üks töötaja - sekretär K. Jaama, hiljem lisandus veel üks asjaajaja. Nõuandetalituse poolt tegutses Seltsi juures lambakasvatuse konsulendina E. Rebane. Seltsil oli hiljem ka oma loomaarst H. Talts.

Seltsi eestvõttel imporditi aastatel 1934-1936 Rootsist ja Inglismaalt šropširi ja ševioti tõugu sugulambaid, kokku 240 tõulammast. Nende baasil kujundati välja lai sugulavade ja jäärjaamade võrk. Põllutöökoda määras 1936. a. toetust jäärjaamade asutamiseks ja jäärade ostmiseks, sealjuures tuli jäär omanikul tasuda pool jäär hinnast. Hiljem määrustikku täiendati ja abiraha jäär ostmiseks suurendati 75 %-le. Jäärjaamade asutamisega hoogustus lammaste tõuaretustöö, kuna jäärjaamad võimaldasid väärtuslikke tõulambaid levitada ka kaugematesse piirkondadesse. 1941. aastaks oli Eestis loodud juba 507 jäärjaama, neist 340 šropširi ja 165 ševioti jäärjaama.

Paremate lambakasvatustalude vahel korraldati Lambakasvatavate Seltsi poolt väljatöötatud määruste järgi sugulavade hindamine, mida toimetas eriteadlastest koosnev komisjon. 1940. aastaks oli Eestis loodud 28 lammaste sugulava.

Seltsi ülesannete hulka kuulus lammaste märkimine tõuraamatusse, millega alustati 1931. aastal. Šropširi ja ševioti tõuraamatul oli kaks osakonda - A- ja B-osakond. A-osakonda märgiti välismaalt imporditud lambad ja nende puhtatõulised järglased ning 15/16 veresusega lambad. B-osakonda märgiti kõik madalama veresusega lambad, kes vastasid tõutuübile. Esimene Eesti Lammaste Tõuraamat ilmus trükist 1942. aastal, sinna oli märgitud 10 aasta jooksul 877 lammast, neist 214 šropširi jäär ja 340 utte ning 112 ševioti jäär ja 211 utte.

Lammaste tõuaretustöö perspektiivide väljatöötamiseks ja tõuaretustöösse puutuvate

küsimuste lahendamiseks moodustati 1937. a. Põllutöökoja juurde Lammaste Tõuaretuse Komitee. Selle ülesandeks oli sobivate lambatõugude tunnustamine, lammaste tõurajoonide määramine, jäärjaamade asukohtade kindlaksmääramine ja lammaste tõuaretustöösse puutuvate määrustike väljatöötamine. Parandajate lambatõugude alusel jagati Eesti kaheks tõupiirkonnaks: šropširi tõurajoonid olid Põhja-Eesti maakonnad, Saaremaa ja põhjapoolne Tartu- ja Viljandimaa. Ševioti tõurajoonid olid Lõuna-Eesti, lõunapoolne Tartu- ja Viljandimaa ning Hiiumaa. Seega anti meie lammaste aretustööle kindlad suunad ning see soodustas veelgi lambakasvatuse arengut. 1939. a. loendati Eestis 695 744 lammast, villatoodang oli 1179 tonni ja lambaliha toodeti 8130 tonni.

Seltsi kohustuste hulka kuulus villaasjanduse korraldamine, et varustada kalevivabrikuid kodumaa kvaliteetse villaga. 1936. a. noteeriti kodumaise villa hind ning algas villa kokkuostmine elanikkonnalt. Põllutöökojalt saadud toetuse abil sisustas Lambakasvatavate Selts oma villalaboratooriumi, kus eriteadja poolt uuriti kodumaise villa omadusi ja töötati välja eesti lammaste villa standardid ning sortimendid. Selts asus vahelülits lambakasvatavate ja villa kokkuostuasutuste vahel, et koordineerida villavarumist.

Eesti Lambakasvatavate Seltsi töö jäi Teise maailmasõja tõttu katki, palju tõukarju hävis. Siiski säilis edasiseks aretustöökaks vajalik tõulammaste hulk, millest kujundati uued eesti lambatõud. Eesti Lambakasvatavate Selts taastati 1991 aastal.

Kristjan Jaama

10. veebruaril sai 90-aastaseks Eesti tuntuim lambakasvatusteadlane põllumajandusteaduste kandidaat Kristjan Jaama.

Kristjan Jaama sündis Tartumaal Rõngu vallas Koruste külas Koosa talus Rõngu vallavanema Jaan Jaama neljanda lapsena. Kokku oli

Kristjani isal ja emal seitse last ja keskmise suurusega talu. Kodutalus puutus ta maast madalast loomadega kokku ning küllap see mõjutas ka hilisemat otsust põllumajandusõpingute kasuks. Lambad olid Jaamade peres alati au sees. Juba Kristjani vanaisa oli mõisas

lambakarjus olnud. Räägitakse, et Kristjan Jaama olevat lammastega kokku puutunud juba sündimisel. Tema sünnipäev, 10. veebruar olnud väga külm, pakast -40°C . Viletsas talu lambalaudas olevat osa tallesid ära külmunud, ellujäänud 6-7 toodud tuppa väikese Kristjani juurde, kes mähitud suure valge lambanaha sisse ja asetatud ahjukappi magama.

Aavo Juus

Peale alg- ja kihelkonnakooli lõpetamist siirdus K. Jaama Tartusse keskharidust omandama. 1924. aastal lõpetas ta kommertsgümnaasiumi. Sama aasta sügisel astus K. Jaama Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonda, mille 1931. aastal õpetatud agronoomina lõpetas. Edasine tegevus viis K. Jaama Tallinna, 1932. aastal astus ta ametisse 1928. aastal loodud Eesti Lambakasvatajate Seltsi juurde lambakasvatuse ja villaasjanduse sekretäriks-eriteadjaks. Sellesse ajajärku langeb K. Jaama intensiivne töö eesti lambatõugude aretamisel ja nende jõudlusomaduste uurimisel. 1945. aastal siirdus K. Jaama Tartusse aspirantuuri. Tema uurimistöö hõlmas lammaste sigimisfisioloogiat. 1950. aastal kaitses K. Jaama dissertatsiooni "Lammaste viljakust mõjustavad zootehnilised tegurid". Peale aspirantuuri lõpetamist kutsuti K. Jaama tööle ENSV TA Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituuti. Kuni pensionile minekuni 1979. aastal tegeles ta seal uurimistööga lambakasvatuse, vahepeal ka kalakasvatuse osakonnas.

Väärib märkimist, et K. Jaama astumisega Eesti Lambakasvatajate Seltsi tegevusse sai lambakasvatusalane tegevus Eestis uut hoogu juurde. Tema eestvõttel asuti sihikindlalt aretustööd organiseerima, selle raames imporditi Eestisse hinnalisi ševioti ja šropširi tõugu tõulambaid. Lammaste plaanipärase ristamise tulemusena aretati K. Jaama juhtimisel Eestis uued lambatõud: eesti tumedapealine ja eesti valgepealine lammas. Meie lammaste villaomaduste uurimiseks sisustati K. Jaama käe all villalaboratoorium. Villa uurimise tulemuste põhjal töötas K. Jaama välja eesti lammaste villastandardid ja sortimendid.

Hoolsa kirjamehena avaldas K. Jaama hulgaliselt erialaseid artikleid ja kirjutisi, kokku on trükitud tema sulest ilmunud üle 100 töö. Tema esimest kahte avaldatud raamatut "Lambakas-

vatus" (1946) ja "Seakasvatus" (1947) võib käsitleda kui vastava ala esimesi õpikuid Eestis. 1959. aastal ilmus raamat "Eesti tumedapealine lambatõug". 1984. aastal ilmus K. Jaama neljas raamat "Lambakasvataja käsiraamat".

K. Jaama teeneks tuleb lugeda meie lambakasvatuse jaluleaitamist Eesti Vabariigi päevil ning saavutatu mitte hääbuda laskmist, vaid edasiarendamist nõukogude korra ajal. Tänu K. Jaamale ja tema tegevusele võime täna rääkida ühest eesti tallu endastmõistetavalt kuuluvast loomast - eesti lambast.

ELS-i üldkoosolekul valiti Kristjan Jaama esimesena ELS-i auliikmeks.

Virge Valdi,
põllumajandusmagister
EPMÜ Loomakasvatusinstituut

ELS-i ÜLDKOGU KOOSOLEK

Eesti Lambakasvatajate Seltsi üldkogul, mis oli koos 17. veebruaril 1994. a. Tartus, otsustati:

1. Tunnistada ELS-i tegevus 1993. a. rahuldavaks.
2. Kinnitada ELS-i 1994. a. põhiülesanneteks:
 - a) lambakasvatussaaduste müügi (sh. ekspordi) korraldamine. Sidemete tihendamine liha, villa ja nahka töötlevate ettevõtetega;
 - b) lambakasvatajate koolitamine;
 - c) tõulambakasvatuse arendamine, sealhulgas uue tõuaretuse süsteemi väljatöötamine ja rakendamise. Aretusprogrammi loomine;
 - d) ürituste korraldamine lambakasvatuse arendamiseks (konkursid, seminarid jm.);
 - e) lambakasvatusalase veterinaärteeninduse kujundamine;
 - f) informatsiooni hankimine ja levitamine. Ajakirja "Lammas ja Kits" kahe numbriga väljaandmine 1994. a.
3. Kinnitada ELS-i 1994. a. liikmemaksuks tegevliikmetele 20.- kr. ja juriidilistele liikmetele 100.- kr. Sisseastumismaksuks 10.- kr.
4. Peatada seltsi liikmetele ettenähtud soodustused nendele, kes pole soodustuse saamise ajani tasunud 1993. a. liikmemaksu.
5. Viia 1994. a. läbi jõudluskontrolli all olevate lambakarjade konkurss, millest võivad osa võtta kõik lambapidajad, kellel seisuga 01.01.94. a. oli karjas vähemalt 10 suguutet ja sama tõugu jäär.
 - a) Konkursist osavõtjail registreeruda hiljemalt 01.06.94. a. ELS-is;
 - b) näha ette kuus rahalist auhinda sh.
 - üks I koht 2000 kr.,
 - kaks II kohta á 1000 kr.,
 - kolm III kohta á 500 kr.
6. Doteerida lambakasvatajaid 1994. a. iga üleskasvatatud ja suguloomaks müüdnud jäara ja ute eest.
 - a) Lambakasvatajatel esitada hiljemalt 10.12.94. a. ELS-ile vastaval blanketil andmed müüdnud tõulammaste kohta.
7. Volikogul korraldada 1994. a. ajakirja "Lammas ja Kits" kahe numbriga väljaandmine.
 - a) Kinnitada ajakirja toimetajaks-koostajaks Enhard Musto;
 - b) lubada 1994. a. anda tasuta ajakirja kaks numbrit kõigile ELS-i liikmetele, kes on tasunud 1994. a. liikmemaksu;
 - c) üksiknumbri hinnaks on 10.- kr.;
 - d) lubada kasutada ühe numbrilise ilmuniskuludeks kuni 10 000 kr.;
 - b) määrata ajakirja ühe numbrilise tiraažiks 1000 eksemplari.
8. Seoses 90. sünnipäevaga ja suurte teenetega lambakasvatuse arendamisel valida KRISTJAN JAAMA ELS-i auliikmeks.
9. Pidada ELS-i volikokku kuuluvaks need 17.02.93. a. valitud isikud, kes on ELS-i liikmed.
10. Lubada välja maksta volikogu liikmete sõidukulud volikogu koosolekutele, mille kutsub kokku seltsi president või asepresident.

ELS-i Järvamaa osakond moodustatud

Paides toimus 21.03.94 Järvamaa lambakasvatajate kokkutulek, kus arutati lambakasvatuse arendamist Järvamaal. Lambakasvatuse edendamiseks otsustati moodustada ELS-i Järvamaa osakond ning valiti juhatus. Juhatuse esimeheks on nüüdsest lambakasvataja HELGA LELLSAAR Paide vallast ja liikmeteks:

Ulvi Mäe	- Lehtse vald,
Imbi Karu	- Türi vald,
Juta Tõnise	- Imavere vald,
Uno Alev	- Roosna-Alliku vald.

PERENAISTELE

LAMBALIHA-TOITE

Eeva Hannukainen

Lambaliha on võrdlemisi tumepunane. Ta sisaldab 16-21 % valku, 0,8 % mineraalaineid (K, Mg, P, Fe, Ca jm.), B-rühma vitamiine. Rasva on lambalihas 9-17 %. See on valge, paikneb peamiselt naha all, neerude ümber ja lihaskimpude vahel. Lambarasva peeti Lõuna-Eestis verikäkkide praadimiseks kõige maitsvamaks, sest ta on magusavõitu.

Toidu valmistamisel tuleb arvestada jaotustükkide omadusi: selja- ning kintsutükke on kõige parem praadida ja röstida, aba- ja kintsutükke hautada, kael, külg ja koodid sobivad supi, ühepajatoidu ning süldi keetmiseks.

RÖÖVLIPRAAD

Lambaliha,
jämesoola,
loorberilehti,
mustpiprapulbrit (-puru),

salveid,
münti,
küüslauku.

Liivasesse maasse kaevatud koobas (auk) vooderdatakse siledade looduslike kivide või tulekindlate tellistega. Koopas tehakse lõket mitu head tundi.

Öö läbi jämedas soolas hoitud praeliha puhastatakse soolateradest ja maitsestatakse uhmris peenestatud maitseainetega.

Liha keeratakse niisutatud mitmekordsesse võipaberisse ja mitmekordsesse fooliumi. Ka mitmekordne niisutatud ajalehepaber kõlbab, kui koobas suletakse täiesti õhukindlalt. Ümber võib traadist põimida võrgu, siis on lihtsam praadi koopast välja võtta.

Liha maetakse tuha sisse ja kaetakse liivaga. Umbes kolme tunni pärast on praad küps.

Röövlipraadi nauditakse ahjukartulite (küpskartulite) ja hapupiimaga.

NÄPUNÄITEID LAMBALIHA SÄILITAMISEKS JA VALMISTAMISEKS

* Lambaliha nõuab umbes nädala toorvalmimiseks. Liha võimalik kiulisus ja sitkus johtub liiga lühikesest toorküpsemisest. Poest ostetud liha on sageli sobivalt mure.

* Ostetud lambaliha võib säilitada kodus külmuti külmimas osas 2-3 ööpäeva.

* Marineerimine tõstab liha säilivust ja murendab liha. Külmutamine ei murenda liha.

* Sügavkülmutis säilib toores lambaliha hästi ca 8-10 kuud. Külmutatud lambahakkliha on mõistlik kasutada enne kolme kuu möödumist.

* Liha on mõistlik külmutada portsjonitena. Liha ümber keeratakse tihedalt külmetusfoolium, mille järel liha pannakse külmutuskotti (-kilesse). Külmutus toimugu kiiresti sügavkülmuti külmimas osas, sulatamine aga aeglaselt külmutis.

* Marineerimine mitte ainult ei murenda, vaid ka maitsestab liha. Soovitav aeg on 6 tunnist 2 ööpäevani.

* Lambaliha maitsestamiseks sobivad hästi küüslauk, rosmariin, tüümian, salvei, harilik pune ning must ja valge pipar.

* Küpsele lambalihale annavad lisamaitse mündi- ja mustsõstratarretis, koor, hapukoor ja majonees. Ka till, petersell ja mesi sobivad maitseaineteks.

* Lambaliha on pehme ja peenekiuline. Lihakoe sees ei ole rasva. Rasv on suurelt osalt vaid lihaste peal ja vahel selgesti nähtaval. Selle võib soovi korral eemaldada alles küpsest toidust.

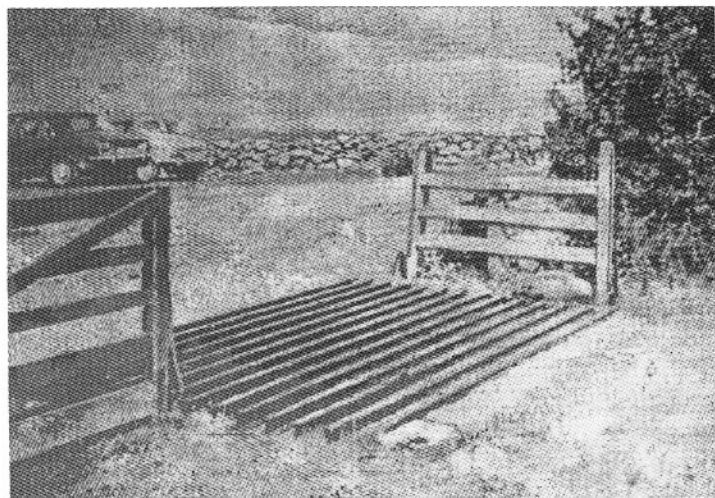
* Ahju soovitatav temperatuur on prae jaoks 125-150° ja hautisele 175-180°. Prae, ribi ja filee võib kenasti jätta seest roosaks. Sellise mahlaka liha sisemine temperatuur on 65-70°. Täiesti küps on lambaliha 75-80° juures.

INFO. KAS TEATE...?

LAMBAAED e. LAMBAKOPPEL

- taraga piiratud rohumaa-ala, harilikult süsteemipäraselt kasutatav, hooldatav ja väetatav karjamaa osa. Lambakarjamaa tarastatakse kas lattide, okastraadi, siledast traadist võrgu või elektritaraga. Karjamaad piiravateks tõketeks võivad olla ka veekogud, hekid, kivi- ja puitaiad. Taramaterjali kinnitamiseks kasutatakse puit-, raud- või betoonposte. Segataral on harilikult all kaks puitlatti 15 ja 35 cm kõrgusel ning üleval kaks okastraati 60 ja 90 cm kõrgusel. Suuresilmaline võrk tara on tavaliselt 120 cm kõrgune. Elektritaraga karjatamisel kasutatakse tavaliselt kahetraadilist tara, mille esimese traadi kõrgus maapinnast on 30 cm ja teise traadi kõrgus 45-60 cm. Tarapostide vahed kaugus on 10-15 m. Lambakarjamaad läbivatele teedele võib ehitada lahtise värava (joonis). Selleks kaevatakse auk, mis kaetakse pealt kitsarööpmelise raudtee rööbaste, raudtorude jt. materjalidega. Pilu laius ca 5 cm. Lammas ja lehm ei julge üle minna, inimesele ja autole ei ole see takistuseks.

Kõrge villatoodangu annab lammas kuni 5. eluaastani, hea toodang on veel 6. aastal ja rahuldav 7. ja 8. aastal. Piimatoodang tõuseb kuni 4. laktatsioonini ja seisab samal tasemel kuni 6. laktatsioonini. 7. laktatsioonil on pii-

Lambaaed.

matoodang veel rahuldav. Maksimaalne viljakus on 3. poegimisel, on kõrge 5. poegimiseni ja seejärel langeb.

1.-3. aastani on arenemise aastad;

3.-6. aastani on maksimaalse produktiivsuse iga;

6.-8. aastal toimub toodangu langus.

Uttele, kes kaua elavad, on iseloomulik kõrge kohanemisvõime keskkonnatingimustega ja nad annavad rohkesti kõrge elujõuga talleid.

Mõned geneetikud Edinburghi loomakasvatuse instituudist arvavad, et paljud koduloomad peaksid talve söödata üle elama. Arvatakse, et esimesena õnnestub pruunkaru kombel talveunne suigutada lammas, kes samuti kogub suve jooksul palju rasva. Ollakse kindlad, et eksisteerib geen, mis kontrollib niisuguse kestvus-une protsesse. Kui see õnnestub avastada, tehakse lambale vastavad pooked ning talveva-

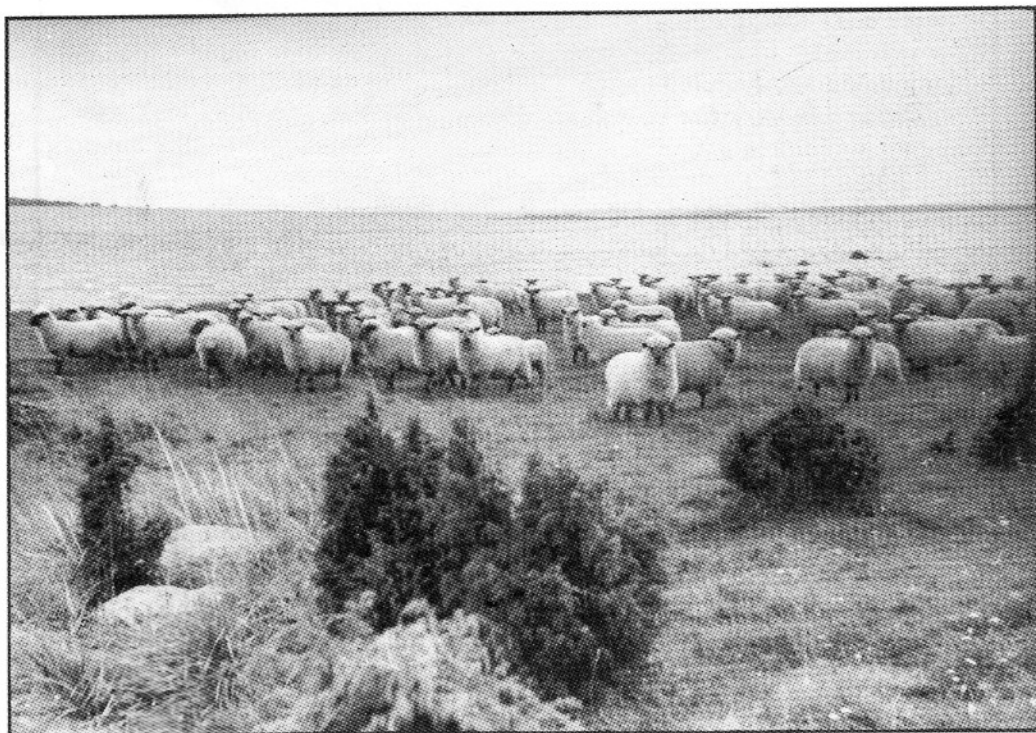
rude soetamisest võib loobuda.

Vanas Egiptuses käisid põllul külvajate järel lambad ja kitsed. Selgus, et sõralised tallasid põllule külvatud seemne mulda. Meil aeti lambaid üle taliviljaorase, kui lumi tuli sulale maale. See tihendas lund ja maa külmus.

Assüüria steelidelt võib välja lugeda, kuidas alustasid ajaloo esimesed meresõitjad. Mesopotamia elanikud kasutasid jõe ületamiseks täispuhutud lambanahka. Selline nahk pidi veetakistuse ületamiseks kaasas olema ka igal Assüüria sõjamehel.

Vanad roomlased olid siilide suured vaenlased - nad püüdsid neid ja valmistasid siili-okastest villakraase. Asi läks nii kaugele, et Rooma senat oli sunnitud välja andma seaduse siilide kaitseks.

Enhard Musto

JÄMEDA ÕPPE- JA NÕUANDEKESKUS

KITSEKASVATUS

**Jämeda
1994**

INFO.

Trükist ilmus õppe- ja nõuandeotstarbeline brošüür "Kitsekasvatus". Brošüüris antakse teavet kitsede pidamisest, söötmisest, aretusest, haigustest jne. Brošüüri koostas Enhard Musto. Maht 56 lk. Trükiarv 1000.

Jämeda Õppe- ja Nõuandekeskus,
Jämeda sjk., EE2832
Järva maakond, tel. (238)98241,
Voldemar Nellis
Eesti Lambakasvatajate Selts,
Kreutzwaldi 40,
EE2400, Tartu,
tel. 422 579
Enhard Musto

